

LLUÍS FLAQUER, Departament de Sociologia. Universitat Autònoma de Barcelona

MONTSERRAT SOLSONA, Departament de Geografia. Centre d'Estudis Demogràfics. Universitat Autònoma de Barcelona

El present document constitueix l'Informe sobre La Situació de la Família a la Ciutat de Barcelona impulsat per l'Àmbit de Benestar Social de l'Ajuntament de Barcelona, amb motiu de l'Any Internacional de la Família i realitzat per l'Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.

L'Informe està concebut com a una síntesi interpretada de les dades disponibles més rellevants sobre les formes familiars i la situació de les famílies a la ciutat de Barcelona, relacionant bases de dades i fonts diverses i amb els objectius específics de:

- Analitzar la situació actual de les formes familiars (dimensió i composició de les llars, aparició de noves estructures familiars diferents de les tradicionals, etc.) i característiques socio-econòmiques de les llars de Barcelona.

- Aproximar-nos a les principals tendències d'evolució, amb especial referència als fenòmens emergents i a aquelles situacions susceptibles de ser objecte específic de les polítiques de benestar social, com ara el cas de les famílies unipersonals i monoparentals.

L'estudi ha estat dirigit i redactat pels professors de la Universitat Autònoma de Barcelona, Lluís Flaquer del departament de Sociologia i Montse Solsona del departament de Geografia. La coordinació ha estat a càrrec de la sociòloga Lucía Baranda i la recerca i el tractament de la informació d'Elena Permanyer i Antoni Salvadó, tots ells membres de l'equip tècnic de l'Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.

Introducció

L'evolució recent i la situació actual a Barcelona i a Catalunya pel que fa als processos que conformen la formació, manteniment i dissolució de les parelles i de les famílies tenen força trets en comú amb la resta de països de l'Europa comunitària: nupcialitat i fecunditat baixa i tardana, creixement de les parelles de fet i dels naixements fora del matrimoni, creixent inestabilitat de les unions, etc. En canvi, pel que fa a la composició de les llars, els canvis produïts durant la darrera dècada no sempre segueixen els mateixos camins iniciats en el nord. En el nostre país, per exemple, les llars constituïdes per persones sense llaços familiars són poc freqüents; l'emancipació i la creació de llars independents per part dels joves està fortament associada a la constitució d'una família; i quan es produeix una separació la família d'origen sol actuar com a motor d'ajuda familiar. És a dir, malgrat el procés de desinstitucionalització de la família, les relacions familiars segueixen essent la base de les formes de convivència i d'ajuda mútua.

Per tal d'il·lustrar aquests arguments, el present estudi aporta un conjunt d'informacions sobre l'estructura i l'evolució de la família, fent referència al context europeu del passat immediat i els canvis més recents que han tingut lloc a Catalunya i a Barcelona.

La segona transició demogràfica: el context europeu

Des de la segona meitat dels anys cinquanta hom comença a constatar als

països nòrdics fortes transformacions familiars, que aviat feren aparició en la major part de l'anomenat món occidental, tot i que la trajectòria seguida pels països de l'àrea mediterrània és particular.

La importància i la complexitat d'aquestes transformacions ha portat alguns autors a parlar de la segona transició demogràfica (Van de Kaa, D., 1987 i Lesthaeghe, R., 1991) tot diferenciant tres etapes:

En una primera etapa, aproximadament des de finals dels 50 fins a 1970 es va interrompre el descens de l'edat mitjana d'accés al primer matrimoni iniciat en la majoria dels països occidentals entre 1880 i 1920, de manera que la proporció de dones que es casaven abans dels 25 anys va disminuir força; també es va produir una accelerada tendència ascendent dels divorcis amb la consegüent reducció de la durada mitjana de les unions; per altra banda, s'observa al mateix temps una baixada en el nivell de la fecunditat a totes les edats, fets que coincideixen amb la revolució contraceptiva basada en el descobriment dels nous anticonceptius hormonal i en la difusió del DIU. Cap a finals dels anys seixanta, diversos països van experimentar també un increment temporal dels matrimonis per embaràs: les relacions sexuals prematrimonials havien anat creixent al llarg de la dècada i els mètodes anticonceptius encara no eren gaire segurs. En la majoria dels països, aquesta tendència desapareix a inicis dels anys setanta. En d'altres, el problema de l'embaràs en adolescents persisteix.

El període que va desde 1970 fins a 1985 constitueix la segona etapa. Durant aquests anys la cohabitació prematrimonial s'estén des dels països nòrdics a molts altres països. A l'Europa no meridional, el pes de la cohabitació compensa en gran mesura la reducció del nombre de matrimonis. Però, en canvi, als Estats Units, Canadà o Austràlia hi ha una reducció neta de les persones que viuen en parella abans dels 25 anys. Més tard, es multipliquen les parelles de fet, i aquestes deixen de ser un període de prometatge per a convertir-se en "matrimonis sense papers". L'expansió de les unions consensuals comporta també que el percentatge dels naixements fora del matrimoni respecte dels naixements totals sigui cada vegada més elevat. En canvi, això no implica un increment de la fecunditat de les dones més joves, és a dir, abans dels 25 anys, sinó més aviat el contrari.

La darrera etapa s'inicia a mitjans dels anys vuitanta i es caracteritza per una estabilització en l'índex de divorcis en els països que havien assolit nivells molt alts. Val a dir però, que la propensió a contraure segones núpcies, tant en persones vídues com divorciades, mostra una tendència a la baixa des dels inicis dels anys seixanta. D'altra banda, apareixen noves formes de relació i convivència, com la cohabitació postmatrimonial i la semicohabitació, també anomenada L.A.T. (Living Apart Together), que es presenten com a alternatives a un segon matrimoni. A més, es comença a recuperar la fecunditat de les dones que tenen

més de 30 anys, fent augmentar lleugerament els indicadors conjunturals de fecunditat. En alguns països s'interromp el descens de la fecunditat en els grups d'edat més joves.

Aquestes transformacions en la dinàmica demogràfica cristal·litzen en un augment de les famílies monoparentals, essent la mare en la majoria dels casos de separació qui assumeix la custòdia dels fills, i també de les llars de solitaris, les quals molt sovint, sobretot si es tracta d'homes, són fruit d'una situació de transició entre una unió i una altra.

Des d'una perspectiva més sociològica la segona transició demogràfica comprèn tres processos que, tot i estar fortament imbricats entre si, convé analitzar separatament:

1) *Privatització*. Aquest procés, consistent en la constitució de la institució familiar com a un àmbit privat diferenciat i separat de la resta de la societat, especialitzat en la gestió de la intimitat i en què regeixen normes pròpies, és el primer que cal esmentar, car la seva influència data ja des de la primera transició familiar. De tota manera, convé recordar la seva existència, ja que sota l'influx dels dos altres processos que comentarem a continuació cobra una significació i una importància diferents.

2) *Individualització*. Alguns teòrics clàssics de la sociologia com Durkheim o Simmel ja suggeriren aviat farà una centúria que la individualitat té un caràcter eminentment social i que la seva constitució està en gran part relacionada amb l'adveniment de la modernitat. Ara bé: el

moviment cap a la individualització, que podríem concebre com un procés d'autonomització de les persones dels seus lligams primordials i comunitaris, no és clos en absolut i, en els darrers decennis, s'ha intensificat de manera dramàtica. Categories socials com els nens, els joves i els vells s'estan incorporant massivament al consum i les dones, abans recluses a la llar fent tasques essencialment reproductives o tenint una participació força limitada al mercat de treball, actualment hi tenen una presència cada vegada més gran i així estan ingressant decisivament a l'esfera pública. Amb la progressiva entrada de la dona al mercat laboral, la difusió de la subcultura del consum juvenil, la intrusió dels mitjans de comunicació de massa a dins la llar i la relativa independència dels jubilats gràcies al sistema de pensions, el recinte familiar rep l'escomesa de forces diverses que el penetren des de l'exterior. La família deixa de ser un àmbit protegit de les influències del mercat, que genera interessos diversificats en cada una de les categories de la llar. Allò que a vegades és objecte de reprovació com a pèrdua de l'antiga cohesió familiar, l'afebliment de la solidaritat entre els parents i l'increment de les tendències disgregadores pot ser conceptualitzat com a conseqüència d'aquest procés d'individualització.

3) *Desinstitucionalització*. La nova família té un baix perfil institucional. Cal entendre aquest darrer procés com un efecte combinat de la privatització i de la individualització. Un cop la família ha esdevingut un àmbit privat de base pro-

ductiva perd la densitat institucional que el caracteritzava i, per tant, la seva protecció davant les influències del mercat resulta problemàtica. Amb la diversificació dels estils familiars desapareix la legitimitat monolítica i col·lectiva que emparava la institució familiar. La nova legitimitat en tot cas s'ha de construir, i és més individual i ètica que no pas institucional o moral.

La segona transició demogràfica a Catalunya

Fins a quin punt aquests tres processos estan afectant la família catalana i, en particular, la barcelonina? En quina mesura estan alterant la seva fesomia, la seva composició, els seus models de formació (i de dissolució), la seva dinàmica interna i les pautes d'interacció entre els seus membres?

La davallada de la nupcialitat i de la fecunditat, que va marcar l'inici de la segona transició demogràfica als països de l'Europa nòrdica i occidental, ha tingut lloc més tard (en el curs dels anys setanta i vuitanta) i de forma molt més ràpida als països de l'Europa mediterrània. A Catalunya, s'observa una tendència a la baixa tant de la fecunditat com de la nupcialitat cap a 1975. En els primers anys vuitanta, s'accelera dràsticament la baixada de la fecunditat, fins el punt que en l'actualitat és en aquesta àrea (Espanya, Itàlia i Portugal) on s'enregistren els nivells de fecunditat més baixos del món, essent Catalunya, el País Basc, Galícia i algunes regions de la Itàlia del nord (Emília-Romanya i Li-

gúria) on el nombre de fills per dona és més baix. Simultàniament, es retarda l'edat mitjana d'ingrés a la primera unió i al naixement del primer fill (taula 1).

Un dels altres camps en què apre- cien canvis notables és el de la forma de

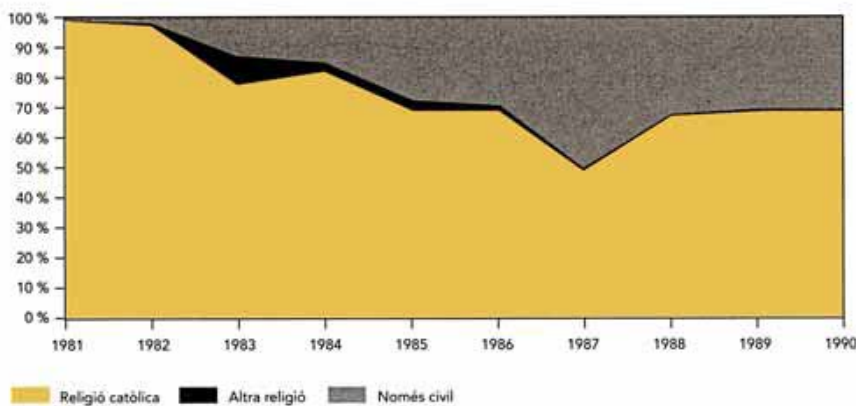
celebració del matrimoni. Tal com es pot observar al gràfic 1, a la ciutat de Barcelona als inicis dels anys vuitanta eren molt escasses les parelles que no es casa- ven segons el ritu catòlic tradicional, mentre que a la fi del decenni un de cada

Taula 1
Espanya, Catalunya i Barcelona ciutat: indicadors demogràfics bàsics

	Espanya		Catalunya		Barcelona	
	1980	1990	1980	1990	1980/81	1990/91
Esperança de vida:						
Homes	72,5	73,4	73,8	73,8	72,9	73,3
Dones	78,6	80,5	79,5	80,8	79,4	80,6
Matrimonis de solters: (per cada 1.000 persones)						
ISN Homes	787	685	747	668	572	649
ISN Dones	767	694	731	687	545	664
Edat mitjana al primer matrimoni:						
Homes	25,4	27,5	25,4	27,1	26,2	29
Dones	23,4	25,3	23	24,9	24,1	27
Matrimonis totals	220.674	220.533	30.592	33.726	8.112	8.860
Matrimonis només civils (%)	4,5	19,3	4,7	25,9	1,15	34
Processos de separació i divorci iniciats	16.363 (1981)	59.463	4.014 (1981)	13.049	-	-
Processos de separació i divorci per cada 100 matrimonis	8,1 (1981)	27	15 (1981)	40	-	-
Nombre de fills per dona	2,21	1,36	1,88	1,24	1,6	1,14
Edat mitjana a la maternitat	28,2	28,8	27,9	29,4	28,5	30,3
Naixements totals	571.018	401.425	79.758	56.802	21.129	13.472
Naixements fora del matrimoni (%)	3,9	9,6	6	11,1	9,9	14,1
D'aquests últims, % pare no reconeix	60,8	17,4	43,3	13,3	47,9	15,6

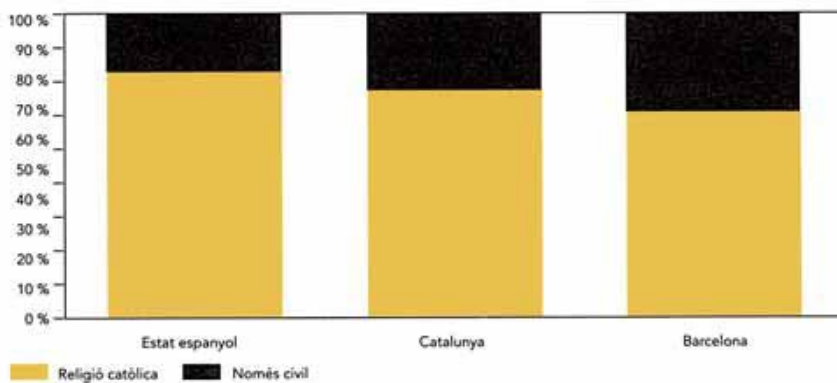
Font: Centre d'Estudis Demogràfics

Gràfic 1
Matrimonis dels residents a la ciutat de Barcelona segons la fórmula de celebració. Evolució anual.

Font: INE. Moviment Natural de la Població

Gràfic 2
Matrimonis segons la fórmula de celebració, 1990. Dades comparatives.

Font: INE. Moviment Natural de la Població 1990.

tres matrimonis ja se celebrava només de forma civil. Aquesta situació contrasta amb la mitjana de Catalunya on el 1990 només es casava pel jutjat una de cada quatre parelles i amb la mitjana espanyola on només ho feia una de cada cinc (gràfic 2).

Igualment, durant la dècada dels vuitanta creixen les separacions i els divorcis per via legal i s'incrementa el percentatge de fills nascuts fora del matrimoni. Només en el terreny legal, durant la darrera dècada, el nombre de processos judicials iniciats per divorci o separa-

ció a Catalunya s'han més que triplicat. La relació entre la creació de noves unions (matrimonis) i la dissolució d'antigues unions és cada vegada més desfavorable. A principis de la dècada, per cada 10 matrimonis celebrats a Catalunya s'estaven iniciant 1,5 processos de separació o divorci per via judicial; deu anys més tard, la relació és de 10 a 4. Aquesta relació actualment és més elevada a Catalunya que al conjunt de l'Estat espanyol, on el 1993 per cada 10 nous matrimonis s'iniciaven 2 processos de separació i divorci. Tanmateix, si es comparen aquestes xifres amb les pautes de l'Europa comunitària la freqüència dels divorcis a Catalunya no és pas elevada, tot i que en aquells països on la cohabitació està més estesa s'ha observat una estabilització de la taxa de divorcialitat. Podem intuir que la cohabitació està complint una funció de matrimoni a prova que en cas de no ser superada dóna lloc a una dissolució prenupcial i per aquest procediment contribueix a un fre de les dissolucions matrimonials (divorcis o separacions) que segueixen un curs legal.

A Catalunya hi havia un total de 107.203 persones separades o divorciades a l'any 1991: 70.542 separades (42.484 dones i 28.058 homes) i 36.661 divorciades (21.966 dones i 14.695 homes), segons les dades publicades del cens de població per l'Institut Nacional de Estadística (INE). El menor nombre de dones divorciades i separades que d'homes en la mateixa situació indica clarament la major propensió dels homes a contraure

segones núpcies o a tornar-se a aparellar després d'una ruptura matrimonial.

L'anàlisi de les dades sobre la celebració de segones núpcies permet de corroborar aquesta primera impressió, tot i que poc sabem dels aparellaments sense papers posteriors a la dissolució d'un matrimoni. El que és característic de les segones núpcies és que fins el 1981, data de l'aprovació de la Llei del divorci, la proporció de matrimonis d'aquesta mena havia minvat fins a cotes insignificants a causa del descens progressiu del nombre de persones vídues en edats maridables. Amb l'augment dels divorciats la taxa de segones núpcies s'ha anat incrementant gradualment al llarg del darrer decenni. Així, mentre que a Catalunya el 1986 tan sols un 8,9% dels matrimonis foren en segones (o subsegüents) núpcies per almenys un dels cònjuges, aquest percentatge puja fins al 10,6 el 1990 i fins al 12,0 el 1991. Una segona característica de les segones unions que cal esmentar és la propensió més gran dels homes a casar-se en segones núpcies que les dones. Aquesta pauta no és nova. Quan en els matrimonis de segones núpcies només hi intervenien vidus les unions en què un vidu s'aparellava amb una dona soltera ja representaven aproximadament tres vegades més que aquelles en que una dona vídua ho feia amb un solter. En l'actualitat aquest fort contrast s'està suavitzant però encara la propensió dels divorciats a casar-se amb solteres és molt més gran que la de les divorciades a unir-se amb solters. Com es pot apreciar al gràfic 3, el

1990 a la ciutat de Barcelona els matrimonis en què hi intervé un home divorciat superen en uns dos punts aquelles en què hi intervé una dona divorciada. Aquesta disparitat es manté a Catalunya i a l'Estat espanyol, però la incidència dels matrimonis amb algun cònjuge divorciat es molt superior a Barcelona que a la resta de Catalunya o de l'Estat (gràfic 4).

El percentatge dels *naixements fora del matrimoni constata* un increment tal que només pot explicar-se per la difusió de la cohabitació, tenint en compte, a més, que aquest increment és paral·lel a un considerable augment del reconeixement patern. En el cas de Catalunya les xifres són les següents: el 1970 només un 1,38% dels naixements tenien lloc fora del matrimoni, el 1980 ja eren el 6,03% del total i el 1990 el 10,75%. A la ciutat de Barcelona s'enregistren increments molt més notables: del 9,9 l'any 1980 al 14,1 l'any 1990. Pel que fa al nombre de naixements extramatrimonials sense reconeixement patern, tenim per a Catalunya un 74,04% sobre el total el 1975, un 43,3% el 1980 i un 15,68% el 1986. En tant que a Barcelona el nombre de naixements no reconeguts pel pare sobre el total de naixements extramatrimonials ha passat del 47,9% l'any 1980 al 15,6 l'any 1990 (taula 1).

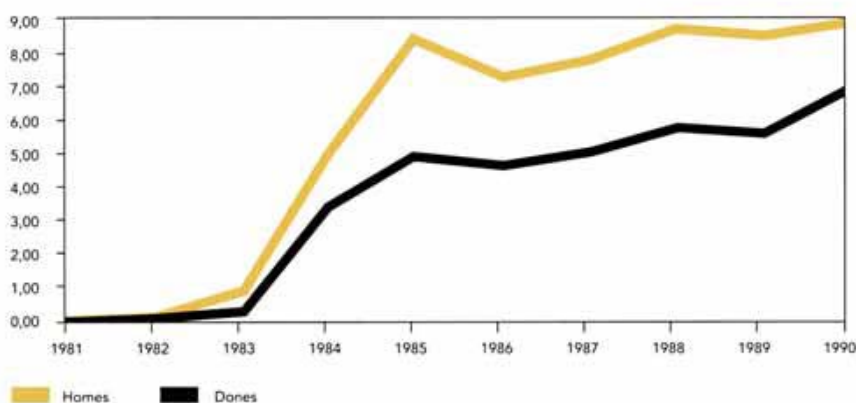
A Catalunya, com a la resta de l'Estat espanyol, fins fa molt poc les estadístiques no recollien la figura de les *parelles de fet* que quedava subsumida dins dels matrimonis de dret, en cas d'una situació estable, o bé dins la categoria de persones no emparentades, si els interes-

sats no desitjaven declarar la seva relació. Per tant, era molt difícil conèixer directament la seva incidència, encara que les estimacions indirectes basades en l'evolució creixent dels naixements extramatrimonials i del reconeixement patern, podien amb raó fer pensar en una certa expansió de la cohabitació.

Aquesta carència ha quedat parcialment superada amb el darrer cens de població de 1991 i amb la recent publicació de l'Enquesta socio-demogràfica, realitzada sobre la base d'una àmplia mostra de 160.000 individus extreta del cens, representativa de la població de 10 anys o més resident en habitatges familiars i allotjaments fixos. De tota manera, cal tenir present que l'Enquesta socio-demogràfica menysté la importància del fenomen, car considera com a unions maritals tan sols aquelles mantingudes al llarg de dotze mesos ininterromputs fins a la seva dissolució o fins a l'actualitat. En canvi, aquelles unions consensuades que posteriorment foren legalitzades a través de núpcies civils o religioses es consideren només com a matrimonis.

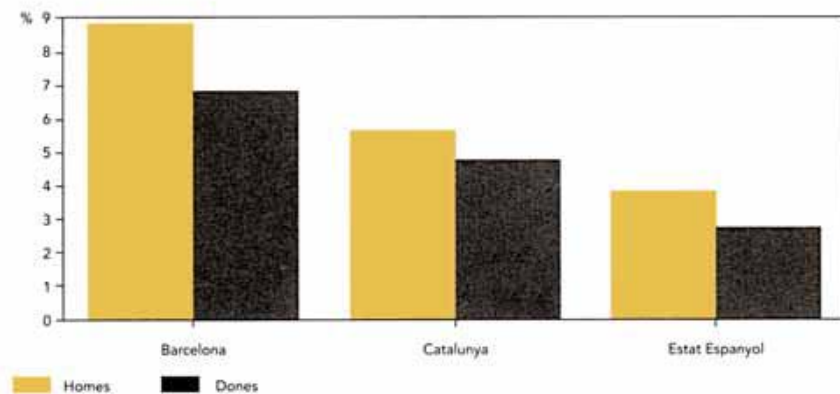
El que és característic de la cohabitació de l'estat espanyol és que la seva incidència, respecte del matrimoni, és molt més baixa en les unions úniques (1,1%) o en les primeres unions d'entre vàries (3,3%) que en les unions posteriors (27,2%), tot i que aquestes darreres, des del punt de vista del seu pes absolut, representen tan sols un terç del total. Així, doncs, tendencialment, la pràctica de la cohabitació es configura més com a una segona oportunitat després d'un fracàs

Gràfic 3
Percentatge de matrimonis celebrats per divorciats i divorciades sobre el total de matrimonis dels residents a Barcelona

Font: INE. Moviment Natural de la Població

Gràfic 4
Percentatge de matrimonis celebrats per divorciats i divorciades sobre el total de matrimonis celebrats, 1990.

Font: INE. Moviment Natural de la Població

matrimonial que com a un aprenentatge per al matrimoni. En consonància amb aquesta circumstància l'edat mitjana d'inici de les unions és molt més baixa per als matrimonis (27,4 per als homes i 24,3 per a les dones) que per a les unions

maritals estables (31,0 per als homes i 27,5 per a les dones). A més, si bé en les unions conjugals predominen els casos en que el marit és més gran que la muller (76,6%) enfront d'aquells en que tots dos tenen la mateixa edat (10,4%) o en que la

segona és més gran que el primer (13,0%), en les unions consensuals augmenten els casos en que la dona és més gran que l'home (23,9%) i disminueixen aquells en que tots dos membres de la parella tenen la mateixa edat (7,6%). En el cas de les unions posteriors, tant si són matrimonials com consensuals, però més en aquestes últimes, augmenta també la proporció dels casos en que la dona té una edat superior a l'home. Aquestes peculiaritats fan pensar que darrera el mantell de la cohabitació podrien amagar-se aparellaments socialment poc convencionals.

El fenomen de la cohabitació és relativament recent. Ho prova el fet que, essent del 1,7% la incidència mitjana de les unions maritals estables en el conjunt de les unions de la població espanyola, si considerem les iniciades en el període 1980-85 aquest percentatge puja fins al 4,0% i les iniciades després de 1985 fins al 7,8%.

Segons dades de l'Enquesta sociodemogràfica, Barcelona és la ciutat de l'Estat espanyol amb una taxa de cohabitació més elevada. Si bé només un 1,1% del conjunt dels entrevistats a tot l'Estat declara haver mantingut alguna unió marital estable, aquest percentatge puja fins al 3,0% a Barcelona capital enfront del 2,1 de la resta de la zona metropolitana de Barcelona i de l'1,6% de la ciutat de Madrid.

Aquesta incidència és semblant a la que apareix a l'Enquesta Metropolitana de Barcelona 1990 per al conjunt de la Regió I (2,3%). Aquest percentatge fou

calculat a partir del supòsit que els cònjuges del cap de família amb un estat civil diferent al de casat estaven convivint maritalment amb la seva parella. De tota manera, estem parlant de percentatges baixíssims en relació amb el context europeu.

L'anàlisi de les característiques de les parelles cohabitants en relació amb la mitjana de la població general de la Regió I, segons dades de l'Enquesta Metropolitana, suggereix que es troben situats als estrats alts i mitjans, tant pel que fa als nivells de renda com els d'instrucció. Així, en el cas de la categoria socioeconòmica alta, la proporció dels cohabitants constitueix el triple que la mitjana. A més, si bé més de la meitat dels cohabitants té estudis mitjans o superiors, aquesta característica només apareix en un terç de la població general. El pes dels cohabitants a la ciutat de Barcelona és molt més fort que a la resta de l'entorn metropolità. Així, els cohabitants que resideixen a Barcelona representen gairebé tres cinques parts del total, quan la proporció dels habitants de la capital del Principat al conjunt de la mostra no arriba a la meitat del total. Per últim, cal ressaltar que la meitat dels cohabitants viuen amb la seva parella sense fills i que la dimensió de les seves llars resulta molt més reduïda (el 95% dels cohabitants viuen en llars de fins a 4 membres). Aquesta darrera característica ens confirma que a Espanya la formació de noves famílies no depèn majoritàriament de la cohabitació sinó del matrimoni. Així, segons dades de l'Enquesta socio-de-

mogràfica, el 90,6% dels matrimonis han tingut fills, mentre que només n'han tingut el 28,6% dels cohabitants. A més, el nombre de fills de les parelles casades és de 2,7 en comparació amb els 1,8 de les parelles cohabitants.

Finalment, val a dir que alguns dels trets característics de la darrera etapa de la segona transició demogràfica tal com s'ha viscut a l'Europa nòrdica o occidental no han estat presents ni a Catalunya ni a la resta de l'Estat espanyol. Així, no s'ha arribat a una estabilització de les taxes de divorci, ni s'ha experimentat cap recuperació de la fecunditat de les dones de més de trenta anys, ni semblen estar gaire difoses les experiències de semi-cohabitació, és a dir de relacions sentimentals estables tot mantenint separades les residències dels cònjuges, tal com s'expressa en anglès: "vivint plegats a part" (living apart together).

Característiques socio-demogràfiques de Barcelona i els seus districtes

L'evolució de la població

Segons un estudi realitzat pel Centre d'Estudis Demogràfics al 1994, "La població de Barcelona i dels seus districtes a l'horitzó de l'any 2001", l'evolució de la població del municipi de Barcelona durant els anys vuitanta es caracteritza per una clara reducció del nombre d'habitants, tot passant de 1.752.627 habitants segons el cens de 1981 a 1.643.542 segons el de 1991: això suposa un decre-

ment de gairebé 110.000 habitants amb una taxa de creixement anual acumulatiu negativa del -6,4 per mil habitants. Durant aquest període s'inverteix el signe del saldo natural, que a partir de 1986 esdevé negatiu, mentre que s'accentua el saldo migratori negatiu observat ja a finals de la dècada dels setanta. Les dades disponibles a partir de 1991 confirmen la continuació de la tendència cap a la pèrdua de població de la ciutat de Barcelona.

Els canvis en l'evolució demogràfica de la població barcelonina s'expliquen per les alteracions ocorregudes en els components demogràfics que més afecten l'evolució i l'estructura de les poblacions: la mortalitat, la fecunditat i les migracions.

La mortalitat, tot i que l'esperança de vida era ja força elevada a principis dels anys setanta, ha continuat baixant, de manera que en l'actualitat, a Barcelona, a Catalunya i també a totes les altres comunitats de l'Estat espanyol, està molt ben situada en el ranking dels països europeus. Atès que els guanys en l'esperança de vida han estat més elevats entre el col·lectiu de dones que entre els homes, fins a registrar l'any 1990 una diferència de 7 anys, és lògic esperar un increment en el desequilibri entre sexes en la població més gran, entre el nombre de vídues i el de vidus. La mortalitat és el component demogràfic que ha tingut, i previsiblement tindrà, una evolució més constant. Els avenços mèdics, higiènic i socials han provocat un procés històric cap a un augment de l'esperança de vida.

De tota manera, l'evolució recent caracteritzada per un increment de la mortalitat per SIDA i per causes externes, entre les quals els accidents de tràfic són els més importants, fa veure com a poc probable continuar avançant en la lluita contra la mort, de tal forma que en un futur pròxim l'esperança de vida es podria estancar o fins i tot iniciar una tendència regressiva.

Els valors de l'esperança de vida a la ciutat de Barcelona de 1990, 73,28 anys pels homes i 80,65 anys per a les dones, són similars als observats per al conjunt de Catalunya i d'Espanya. Si es compara la situació de Catalunya amb la que es dona a altres regions i països del nostre entorn, es constata que l'esperança de vida de les dones és similar a la dels països més ben situats, mentre que la dels homes és inferior. Això provoca que el diferencial de mortalitat entre sexes a la ciutat de Barcelona sigui força alt.

L'anàlisi de les diferències de mortalitat per districtes constata que el districte de Ciutat Vella té una mortalitat significativament superior a la del conjunt del municipi de Barcelona: l'any 1991 era de 64,83 anys per als homes i de 76,33 anys per a les dones.

L'evolució recent de la natalitat es caracteritza per una forta davallada del nombre de naixements. Els nivells de fecunditat a principis dels setanta, havien superat el llindar del nivell de reemplaçament (2,1 fills per dona), la qual cosa va representar que entre 1964 i 1976 es donessin més de 30.000 naixements anuals. A partir de la segona meitat dels setanta

s'observa un continuat procés de caiguda de les taxes de fecunditat, especialment a les edats més joves, fins a disminuir a 1,13 fills per dona (poc més de la meitat del nivell de reemplaçament) a principis dels noranta; situant-se el nombre de naixements al llindar dels 13.000-14.000 actuals. És a dir, en els darrers decennis s'ha produït una reducció de més del 50% en el nombre de naixements a Barcelona.

Per tant, és clar que a la ciutat de Barcelona no s'ha donat encara la recuperació de la fecunditat anunciada en la tercera fase de la segona transició demogràfica, però el que sí que s'ha observat és un canvi en la distribució dels naixements segons l'edat de la mare: l'any 1991 el grup de dones entre 30 i 34 anys té, per primer cop, unes taxes de fecunditat més altes que les dones entre 25 i 29 anys, que eren tradicionalment les de major fecunditat. Aquest procés es tradueix en un increment en l'edat mitjana a la maternitat als darrers anys. La recuperació de la fecunditat de les dones d'entre trenta i quaranta anys pot representar, com ja s'ha observat en altres països europeus, l'inici de la recuperació de la fecunditat general.

Per altra banda l'anàlisi de la fecunditat per districtes a partir de les dades de 1991 i 1992, mostra l'existència de diferències significatives en els nivells i en la seva distribució per edats: Sarrià-Sant Gervasi enregistra la fecunditat més elevada (1,28 fills per dona), seguida de Ciutat Vella (1,24), Sant Andreu (1,17) i Sant Martí (1,16). Les diferències entre

els altres districtes són molt poc importants: Horta-Guinardó (1,14), Sants-Montjuïc (1,13), l'Eixample, Les Corts i Gràcia (1,12) i en darrer lloc Nou Barris (1,10). Pel que fa a l'edat modal de la fecunditat, la meitat dels districtes tenen la taxa més elevada en el grup de 25-29 anys (Ciutat Vella, Sants-Montjuïc, Nou Barris, Sant Andreu i Sant Martí) i l'altra meitat en el grup d'edat següent, de 30-34 anys.

L'evolució de les migracions, observada a partir de les altes i les baixes padronals, ve determinada per un canvi en el signe migratori: a principis dels anys seixanta assoleix durant dos anys (1961 i 1962) valors superiors als 20.000 migrants nets, mentre que a principis dels noranta trobem dos anys (1992 i 1993) amb un saldo migratori negatiu superior als 15.000.

L'evolució de la població per districtes entre el 1986 i el 1991 mostra una tendència generalitzada cap a la pèrdua de població, es manté estabilitzada la població només en un districte, el de Les Corts. En termes absoluts, les màximes pèrdues es donen al districte de l'Eixample amb una reducció lleugerament superior als 14.000 habitants, seguit pels districtes de Ciutat Vella i Nou Barris amb unes pèrdues de 10.652 i 8.447 habitants, respectivament. En termes relatius, la màxima reducció se situa clarament al districte de Ciutat Vella amb una taxa negativa de creixement anual acumulatiu del 21,15 per mil, mentre que a la resta dels districtes en cap arriba a -10 per mil.

L'estructura per sexe i edat de la població el 1991

La història demogràfica de la ciutat de Barcelona queda resumida en la seva piràmide d'edats del 1991. A grans trets s'observen les següents característiques:

a) Una base estreta i progressivament menor pel què fa als menors de 15 anys, degut al fort descens de la natalitat als darrers anys; és a dir, un "envelliment per la base" de la piràmide. El percentatge de població menor de 15 anys se situa en el 14,19 per cent de la població total;

b) L'existència d'un considerable volum de població adulta ja que el percentatge de població entre els 15 i els 64 anys representa el 68,13 per cent del total. Únicament la població de 50 a 54 anys, els nascuts durant la Guerra Civil, apareix com a "generació buida". Cal destacar, també, com les edats amb més efectius són les compreses entre els 15 i els 30 anys produint, per tant, un efecte positiu sobre la natalitat a curt termini. No obstant, aquest efecte, a mig i llarg termini, es tornarà negatiu en començar a arribar a edats fecundes les "generacions buides" nascudes a finals dels setanta i vuitanta;

c) Finalment, un important pes de la població de més de 65 anys, especialment la femenina, que representa un 17,38 % del total: un envelliment per la cúspide de la piràmide.

L'anàlisi de l'estructura per edats de la població dels districtes, mostra el 1991 una pluralitat de situacions que abasta des del districte de Les Corts, que es pot

considerar com el menys envellit, al districte de Ciutat Vella, que és el més envellit. El percentatge de població menor de 15 anys oscil·la entre un mínim del 10,61% a Ciutat Vella i un màxim del 16,67% a Sant Andreu; el de la població adulta-jove (15-39 anys) entre el 31,71% de Ciutat Vella i el 38,14% del districte de Les Corts; la població adulta (40-64 anys) va des del 30,77% de l'Eixample al 33,25% de Nou Barris; i la població major de 65 anys del 26,39% de Ciutat Vella al 12,78% del districte de Les Corts.

El diferent pes dels grups d'edat té una influència directa sobre el creixement natural dels districtes. En resum, es poden classificar els districtes de Barcelona en tres grups:

– el primer, format pels districtes de Les Corts, Nou Barris i Sant Andreu tenen l'estructura poblacional més jove;

– el segon, amb una estructura intermèdia, el formen els districtes de Sants-Montjuïc, Sarrià-Sant Gervasi, Horta-Guinardó i Sant Martí;

– el tercer grup comprèn els districtes de Ciutat Vella, l'Eixample i Gràcia amb l'estructura més envellida.

L'estructura per sexe, edat i estat civil de la població de la ciutat de Barcelona

El procés d'envelliment demogràfic causat per la disminució de la fecunditat i l'increment de l'esperança de vida ha provocat també canvis en l'estructura de la població per estat civil. En el conjunt de la població, en l'actualitat té més pes

la població casada que la soltera, com a conseqüència de la pèrdua del pes relatiu de la població infantil i juvenil majoritàriament soltera, pèrdua que no ha estat compensada per la forta davallada de la nupcialitat, acompanyada d'un retard important en l'edat mitjana al primer matrimoni i d'un increment del percentatge de matrimonis només civils (Taula 1).

La manifestació més remarcable de la davallada de la nupcialitat en l'estructura de la població és l'increment del percentatge de població soltera entre les edats de 20 a 34 anys, fenomen també constatat en la població del conjunt de Catalunya i d'Espanya, però molt més pronunciat a la ciutat de Barcelona. Les xifres per a 1991 són les següents: per al conjunt d'Espanya les proporcions de solters a les edats 20-24, 25-29 i 30-34 anys són respectivament el 1991 del 91%, 58% i 26%, a Catalunya del 90,56%, 55,11% i 24,72 i a Barcelona del 93,90%, 66,76% i 33,38%; les proporcions de solteres per als mateixos grups d'edats són a Espanya el 77,61%, 38,69% i 17,19%, a Catalunya el 77,4%, 35,36% i 15,66%, i finalment a Barcelona ciutat el 86,21%, 49,10% i 24,73%. Cal fer notar que l'edat mitjana al casament més elevada en el cas dels homes explica les majors proporcions de solters respecte a les solteres de cada edat.

La major solteria de la ciutat de Barcelona a totes les edats, tant per als homes com per a les dones, però molt més en el cas d'aquestes últimes, ens informa de dos fets. El primer, prou conegut, és l'atracció de tota gran ciutat terciaritzada

per a la població femenina que protagonitza una migració en solitud, i un altre, que és el que més interessa destacar aquí, és que la davallada més profunda de la nupcialitat pot anar acompanyada de la extensió de nous comportaments pel que fa a la convivència, com pot ser la constitució de llars no familiars o de cohabitants. En aquest darrer cas, la formació d'una parella no va acompanyada d'un canvi en l'estat civil dels cònjuges.

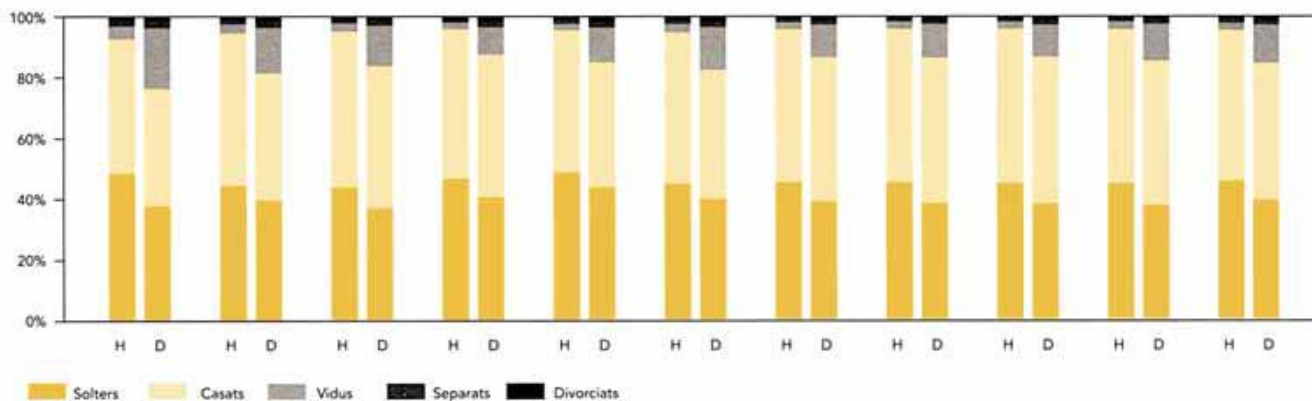
Les diferències en les estructures de la població per estat civil entre els dos sexes són notables. L'any 1991, la població casada i la població soltera tenen un pes més important entre els homes que entre les dones; en canvi, el pes de les vídues i de les divorciades i separades és superior al dels vidus, divorciats i separats. A més de l'avantatge numèric dels nens respecte a les nenes en el moment del naixement i de la diferència en l'edat del primer matrimoni, dos factors expliquen

aquestes diferències: primer, la sobremortalitat masculina, la qual cosa implica que les mullers sobreviuen amb una freqüència més gran als seus marits (el 1991, de les 127.675 persones vídues de la ciutat de Barcelona, un 85% eren dones); i segon, el fet que els homes tinguin un propensió més elevada a contraure unes segones núpcies en cas de divorci o separació explica el fet que un 62,28 % de la població divorciada/separada de Barcelona sigui femenina.

En analitzar l'estructura de la població femenina per estat civil, per districtes, s'observa una correlació clara entre el grau d'envelliment i el pes de la població vídua, destacant Ciutat Vella, l'Eixample, Gràcia i Sants-Montjuïc pels alts percentatges de població femenina vídua (20%, 15%, 14% i 13% respectivament). En canvi, no hi ha una correspondència clara entre el grau de joventut i la solteria. Tot sembla indicar que el comporta-

ment de la població adulta jove en relació al matrimoni és força diferent segons districtes. Així, per exemple, en el grup d'edat de 25 a 29 anys, el percentatge de solteres que es pot prendre com a indicador del retard en la constitució del matrimoni, varia moltíssim d'un districte a un altre: 64,06%, 57%, 56% i 55% a Sarrià, Ciutat Vella, Eixample i Gràcia; a l'altre extrem Sant Andreu i Sant Martí amb només un 40% (gràfic 5). A la llum d'aquestes diferències es poden formular algunes hipòtesis. Per una banda, pot ser que hi hagi un efecte de selecció del barri de residència de col·lectius de joves amb diferents situacions socio-econòmiques o amb preferències diferents en les formes de convivència, i en definitiva amb actituds diferents davant del matrimoni i la constitució de la família. Segons això, Sant Andreu i Sant Martí, juntament amb Horta, Nou Barris i Sants serien els barris més tradicionals, Sarrià constituïria el

Gràfic 5
Estat civil dels barcelonins segons sexe i districte de residència.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades padronals de 1991 cedides pel Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona

paradigma d'emancipació tardana dels joves que pertanyen a classes benestants i Ciutat Vella i Gràcia -que a la vegada són els barris que tenen un percentatge més elevat de joves d'aquesta edat, homes i dones, vivint en solitari- podrien ser els barris de localització preferencial per a joves amb comportaments menys tradicionals. L'Eixample deu ser una combinació de condició socioeconòmica benestant i de barri escollit pels menys tradicionals.

Estructura per condició d'activitat de la població de la ciutat de Barcelona

Les taxes d'activitat de la població potencialment activa (15-64 anys) a la

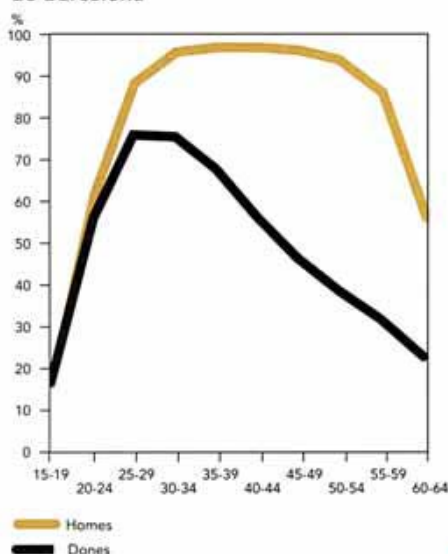
ciutat de Barcelona (1991) són força més elevades per als homes que per a les dones (76% enfront de 47%). Aquesta diferència s'explica bàsicament per la diferent relació amb l'activitat econòmica de la població casada, ja que les taxes d'activitat per edat de la població masculina i femenina soltera, separada i divorciada són molt més properes. Les taxes de les vídues són inferiors a les dels vidus, però aquest col·lectiu té poc pes en el conjunt (gràfics 6, 7 i 8).

Així, mentre que 8 de cada 10 homes casats es declaraven actius a 1991, només 4 de cada 10 dones casades es trobaven en la mateixa situació d'activitat. Ara bé, si ens fixem en les generacions més joves la distància entre homes

i dones es redueix molt: prop de 6 de cada 10 dones casades de 25 a 29 anys eren actives, quan en el cas dels homes eren 9,4 de cada 10. Per aquest motiu, les corbes d'activitat per edat del conjunt dels dos sexes són molt més properes en les edats més joves; les corbes dels homes a penes es diferencien segons estat civil i, en canvi, les corbes femenines de les dones casades i vídues s'allunyen de la resta.

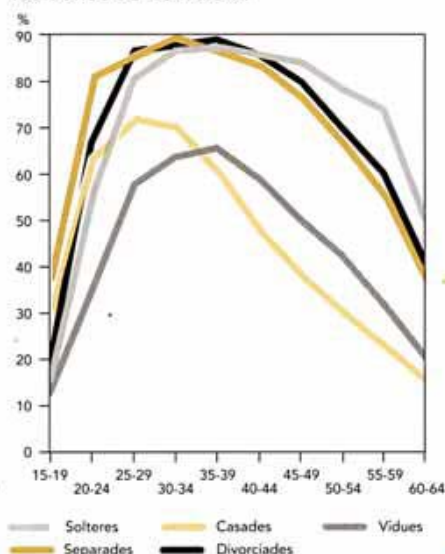
Per districtes i fixant-nos de nou en les generacions femenines més joves (de 25 a 29 anys, que és l'edat modal de l'activitat) (taula 2) trobem les taxes d'activitat més baixes a Ciutat Vella, tant per a totes les dones com per a les casades. A Les Corts, a l'Eixample i a Gràcia, en can-

Gràfic 6
Taxa d'activitat per sexe i edat a la ciutat de Barcelona

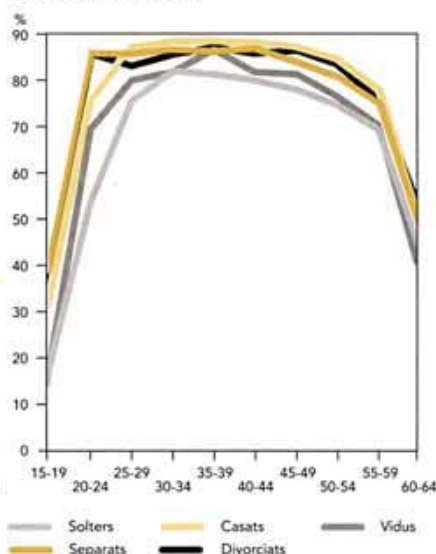
Font: Elaboració pròpia a partir de dades censals de 1991 cedides per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 7
Taxa d'activitat per edat i estat civil de les dones de Barcelona

Font: Elaboració pròpia a partir de dades censals de 1991 cedides per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 8
Taxa d'activitat per edat i estat civil dels homes a Barcelona

Font: Elaboració pròpia a partir de dades censals de 1991 cedides per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Taula 2
Taxes d'activitat de les dones
que tenen entre 25 i 29 anys segons
el districte de residència

	Total dones	Dones casades
Ciutat Vella	70	58
Eixample	79	77
Sants-Montjuïc	77	72
Les Corts	77	76
Sarrià-Sant Gervasi	75	71
Gràcia	79	75
Horta-Guinardó	77	72
Nou Barris	74	72
Sant Andreu	77	73
Sant Martí	76	71

Font: Cens de població de 1991

vi, hi trobem les més elevades per als dos col·lectius.

D'altra banda, l'anàlisi de les taxes d'atur de Barcelona respecte de les del conjunt de Catalunya (taules 3 i 4) revela que les dones de Barcelona tenen una ocupació força superior a les de la mitjana del Principat (2,6 punts més), mentre que en el cas dels homes s'inverteix la tendència (0,7 menys). En tot cas, cal ressaltar que a Barcelona, el diferencial entre l'atur d'homes i dones (5,25 punts a favor de les segones) és molt menor que en el conjunt de Catalunya (8,56 punts). Igualment podem advertir que a la ciutat de Barcelona les franges d'edat amb un menor nivell d'atur masculí i femení són les compreses entre els 30 i els 54 anys, mentre que en el conjunt de Catalunya, en el cas de les dones, observem un desplaçament de les categories menys aturades des dels 35 anys fins a la jubilació.

Per estat civil, a Barcelona ciutat, no s'obseren diferències significatives entre

Taula 3
Taxes d'atur de Barcelona segons sexe, edat i estat civil

Homes	15-19	20-24	25-59	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	Total
Solters	14,78	13,2	11,35	12,64	13,31	13,81	15,37	17,32	22,25	19,47	13,31
Casats	9,86	11,24	6,17	4,87	4,84	4,75	5,41	7,09	12,96	12,93	7,21
Vidus	0	17,65	17,65	11,25	10,6	10,62	9,42	10,8	17,99	18,51	14,78
Separats	28,57	16,92	14,31	12,66	12,65	13,16	13,94	15,31	19,64	21,95	14,33
Divorciats	0	13,64	14,29	10,58	9,61	10,27	13,01	14,82	20,77	20,56	12,42
Total	14,61	13,05	9,58	7,61	6,78	6,3	6,86	8,29	13,98	13,69	9,35
Dones											
Solteres	13,59	13,83	13,11	13,24	11,61	11,89	10,88	12,71	15,91	13,43	13,2
Casades	24,1	24,66	18,53	17,34	14,45	13,13	12,11	12,96	14,66	13,94	15,42
Vidues	11,11	26,32	23,08	18,8	20,18	15,13	10,48	11,57	15,24	11,86	13,7
Separades	33,33	26,56	22,78	18,13	16,56	16,33	16,64	17,04	17,6	14,5	17,77
Divorciades	0	21,43	18,99	15,62	15,21	13,14	14,91	17,56	16,2	17,68	15,39
Total	14	15,5	15,83	16,16	14,07	13,12	12,17	13,16	15,2	13,52	14,6
Total	14,32	14,2	12,46	11,46	9,92	8,92	8,67	9,76	14,33	13,64	11,44

Taula 4
Taxes d'atur de Catalunya segons sexe, edat i estat civil

Homes	15-19	20-24	25-59	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	Total
Solters	13,46	12,22	11,18	12,49	13,01	13,14	13,48	15,38	18,46	14,5	12,51
Casats	12,5	9,96	6,1	5,09	4,69	4,6	5,28	7,1	12,22	13,29	6,75
Vidus	0	13,56	14,53	11,97	9,88	10,29	9,03	10,55	16,82	17,68	13,69
Separats	31,25	21,61	15,79	14,06	12,5	11,97	12,89	16,23	20,74	19,52	14,29
Divorciats	0	13,64	13,5	10,89	10,42	10,14	11,67	14,58	19,4	21,53	12,09
Total	13,43	11,97	8,87	7,05	6,06	5,67	6,2	7,94	12,92	13,61	8,64
Dones											
Solteres	15,43	15,79	14,22	14,42	13,26	12,78	12,42	13,09	15,97	12,2	14,81
Casades	29,19	27,32	22,82	20,41	17,09	14,79	13,92	14,5	17,31	15,23	18,51
Vidues	13,33	30,59	26,88	21,25	19,29	15,49	13,3	13,35	16,53	13,75	15,62
Separades	29,27	28,83	24,8	21,68	18,99	18,21	18,25	18,07	21,06	16,95	20,47
Divorciades	30	29,57	22,11	18,06	16,49	14,49	15,65	18,14	18	17,89	17,15
Total	16	18,39	19,42	19,24	16,66	14,71	13,95	14,45	17,11	14,38	17,2
Total	14,57	14,84	13,39	12,05	10,02	8,67	8,47	9,69	14,01	13,82	11,78

Font: Cens de Població de 1991

l'atur dels homes i les dones solters o vidus, mentre que el diferencial s'incrementa notablement en el cas dels casats, separats i divorciats. Així, la taxa d'atur de les casades és 8,21 punts superior a la

dels casats, la de les separades 3,44 punts superior a la dels separats i la de les divorciades 2,97 punts superior a la dels divorciats. De tota manera, aquestes disparitats resulten amplificades en

gran mesura dins el conjunt de la població activa catalana. Aquestes dades són indicatives de fins a quin punt per a les dones és onerosa la formació d'una família en termes de les seves oportunitats laborals.

Estructures familiars: el context europeu dels anys vuitanta

Un dels indicadors que hom pot emprar sobre la dinàmica de formació familiar és l'evolució del nombre, del tipus i de les característiques de les llars. Malauradament encara no estan disponibles les dades dels censos dels anys noranta corresponents a la composició de les llars de tots els països europeus. De tota manera, atès que els canvis en les estructures familiars són molt més lents que els canvis en la dinàmica demogràfica, serà del tot útil prendre com a punt de referència la situació a principis dels anys vuitanta per a situar el cas català i de la ciutat de Barcelona en el context europeu, i veure així amb quins països té més semblances i amb quins més diferències.

Les estadístiques disponibles permeten distingir cinc tipus de llars: les llars nuclears simples, les més freqüents, caracteritzades per la presència a la llar d'un nucli, definit per l'existència d'una relació de parella o de filiació i l'absència d'altres persones. Inclouen els matrimonis amb fills i sense i les famílies monoparentals. En segon lloc, les nuclears ampliades, també anomenades extenses, que estan constituïdes per un nucli més altres persones; les plurinuclears, quan

hi ha dos o més nuclis familiars; les llars de solitaris i les llars sense nucli, que estan formades per dues persones o més, tant si estan emparentades com si no, sempre i quan el parentiu no suposi l'existència d'un nucli (parella o filiació). Les definicions utilitzades per a cada país no coincideixen del tot, però cal esperar que les diferències no introdueixin cap distorsió important en la comparació.

A Europa les llars uninuclears (formades per una parella amb fills o sense) representaven a principis dels anys vuitanta el percentatge més elevat amb un 60,73%. Catalunya i el conjunt de l'Estat espanyol se situen una mica per sobre d'aquesta mitjana, essent Dinamarca un cas especial amb només el 55%. D'aquestes llars, la majoria estan formades per una parella amb els seus fills, tant a Europa com a Espanya i Catalunya, però mentre que en el conjunt europeu els matrimonis sense fills són força elevats (representen un 21% del total de les llars) a l'Estat espanyol representaven tan sols un 15%. Entre les famílies monoparentals (quan els fills viuen només amb el pare o només amb la mare) cal destacar la major representació de les formades per mares amb fills que per pares amb fills, atribuïble, sens dubte, a la legislació i a la pràctica social que en cas de divorci o separació facilita la continuïtat del vincle mare-fills més que el pare-fills.

Les diferències més grans entre el conjunt comunitari i l'Estat espanyol les trobem en la resta de tipus de llars. Mentre que a la Comunitat les llars unipersonals representaven un 13% del total aquí

amb prou feines superaven l'11%, i estaven formades majoritàriament per dones ancianes vídues. En l'altre extrem, destaca la importància de les llars nuclears ampliades i de les llars plurinuclears o múltiples. Espanya, Portugal i Irlanda comparteixen la característica de presentar un important percentatge de llars d'estructura complexa (ampliades i múltiples). En conseqüència no és d'estranyar que siguin els estats mediterranis: Itàlia, Grècia, Portugal i Espanya d'una banda i Irlanda de l'altra, els països que superin el nombre mitjà de membres de la llar a la Comunitat.

En resum, a l'inici dels anys vuitanta Catalunya es comportava en relació amb les estructures familiars, com també en la majoria de les variables demogràfiques, de forma similar als països de l'Europa mediterrània i Irlanda: major complexitat de les llars; grandària mitjana de la llar elevada com a conseqüència de la més elevada fecunditat en un passat proper, de la major presència de llars de 4 o més persones, del pes de les llars nuclears ampliades i plurinuclears, i de la menor presència de les llars unipersonals i de llars sense nucli. Pel que fa a la ciutat de Barcelona, és remarcable la menor importància de les llars nuclears, en concret de les formades per un matrimoni amb fills. Aquesta menor presència va associada amb un percentatge més elevat de llars de solitaris i sense nucli. En aquest sentit, la ciutat de Barcelona, ja a principis dels anys vuitanta, s'acostava més a les mitjanes europees, encara que la importància de les llars nuclears ex-

tenses no permet separar les estructures familiars barcelonines del model familiar mediterrani.

Estructures familiars a la Barcelona dels anys noranta

Evolució de la distribució de les llars segons la seva grandària entre 1981 i 1991

Segons el cens de 1981 a la ciutat de Barcelona hi havia 574.263 llars. L'Institut d'Estadística de Catalunya dona una xifra de 577.193 per al 1991. Així, doncs, el creixement absolut al llarg del decenni 1981-1991 ha estat de només 2.930 llars, que representa un increment percentual del 0,51%. Aparentment es tracta d'un augment més aviat baix, si considerem que l'increment de les llars al conjunt d'Espanya ha estat en el mateix període de l'11,8%. Tanmateix, si tenim present que entre aquestes dues dates a la ciutat

de Barcelona la població ha disminuït en un 6,2%, mentre que al conjunt d'Espanya ha augmentat en un 3,2%, el diferencial és positiu i l'increment de les llars a Barcelona no s'allunya tant de la mitjana estatal.

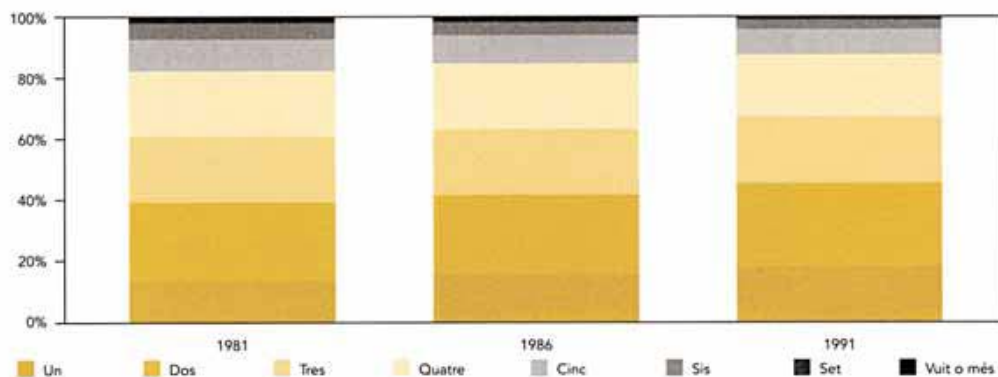
Segons podem observar al gràfic 9 a Barcelona, entre 1981 i 1991, creix el pes de les llars més petites (fins a tres membres) i disminueix el de la resta, especialment de les més grans. Al conjunt de Catalunya la tendència intercensal és semblant, però cal remarcar que les llars de quatre membres mantenen estable el seu pes relatiu i el decrement es produeix a partir dels cinc membres. Igualment cal assenyalar que al conjunt de Catalunya les llars unipersonals assoleixen en 1991 la mateixa proporció que tenien a Barcelona el 1981 (13,6%). Així, mentre que el 1991 a Barcelona les llars de fins a tres membres representen més de dues terceres parts del total, a Catalunya tot just su-

posen sis de cada deu, tal com es pot apreciar al gràfic 10.

La grandària mitjana de la llar a Barcelona és molt inferior a la mitjana espanyola. Així, com es pot apreciar a la taula 5, el 1981 el nombre mitjà de persones per llar a Barcelona era ja inferior a la mitjana espanyola de 1991. Si tenim en compte que la mitjana espanyola de 1960 era de quatre persones per llar, el descens que s'ha produït a tot el país és molt important, encara que els valors actuals encara resulten un xic baixos si els comparem amb els dels països del centre i del nord d'Europa. La disminució de la grandària de les llars sens dubte està relacionada amb la baixa de la fecunditat, però el factor principal que explica aquest fenomen és la pèrdua del pes relatiu que abans tenien les llars complexes dins el conjunt de les llars.

Algunes de les diferències en la composició de les llars a la ciutat de Bar-

Gràfic 9
Distribució de les llars de Barcelona segons la seva grandària

Font: Elaboració pròpia a partir de dades padronals de 1991 cedides pel Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona

celona respecte de la mitjana espanyola ja eren observables el 1981. Tal com es pot apreciar al taula 6s, la proporció de llars no familiars (unipersonals i sense nucli) era a Barcelona superior a la mitjana espanyola, mentre que el pes de les llars d'un nucli sense altres persones era més petit a la nostra ciutat que al conjunt del país. Pel que fa a les llars complexes, tot i que les diferències no són tan significatives, podem detectar una major presència a Barcelona de les llars d'un nucli amb altres persones i una menor presència de les de dos o més nuclis.

Evolució de la distribució de les llars segons tipus entre 1981 i 1991

A continuació passarem revista a l'evolució recent i a la situació dels principals tipus de llars a la ciutat de Barcelona: de les nuclears simples, com ara els

matrimonis sols, els matrimonis amb fills i llars monoparentals, de les unipersonals i, per últim, de les d'estructura complexa com ara les ampliades o extenses, les plurinuclears i les recompostes o reconstituïdes. (Al gràfic 11 podem observar la distribució de les llars segons tipus a Barcelona i en altres àmbits territorials).

Els canvis més remarcables entre 1981 i 1991 (veure gràfic 12 i taula 7) són els següents:

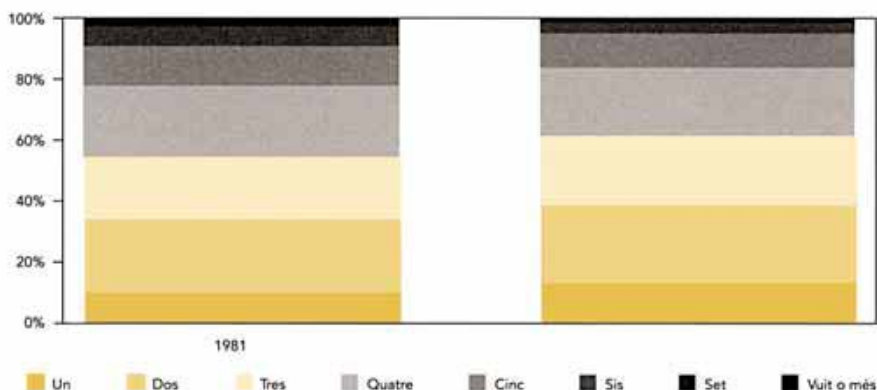
- Increment notable de les llars de solitaris, fins al punt que el 1991, prop d'una de cada cinc llars està formada per una sola persona;
- Duplicació del pes de les llars monoparentals encapçalades per una dona;
- Reducció important de les llars nuclears extenses. En xifres absolutes això vol dir que el 1991, de les 577.178

llars existents a la ciutat; 104.466 eren de solitaris (quan el 1981 n'hi havia 78.220, la qual cosa suposa un increment del 33%); que 42.205 són dones que viuen soles amb els seus fills (en front a les 28.260 de 1981) i que les llars nuclears ampliades no monoparentals, que en nombre estan una mica per sobre de les anteriors, han sofert una reducció de quasi el 40%.

Llars nuclears simples: matrimonis sols i matrimonis amb fills

A la ciutat de Barcelona entre 1981 i 1991 aquestes llars a penes han sofert modificació: en termes absoluts el 1991 es comptabilitzen unes 5.000 llars més de

Gràfic 10
Distribució de les llars de Catalunya segons la seva grandària

Font: Centre d'Estudis Demogràfics UAB.

Taula 5
Nombre mitjà de persones per llar

	1981	1991
Espanya	3,53	3,28
Barcelona	3,03	2,88

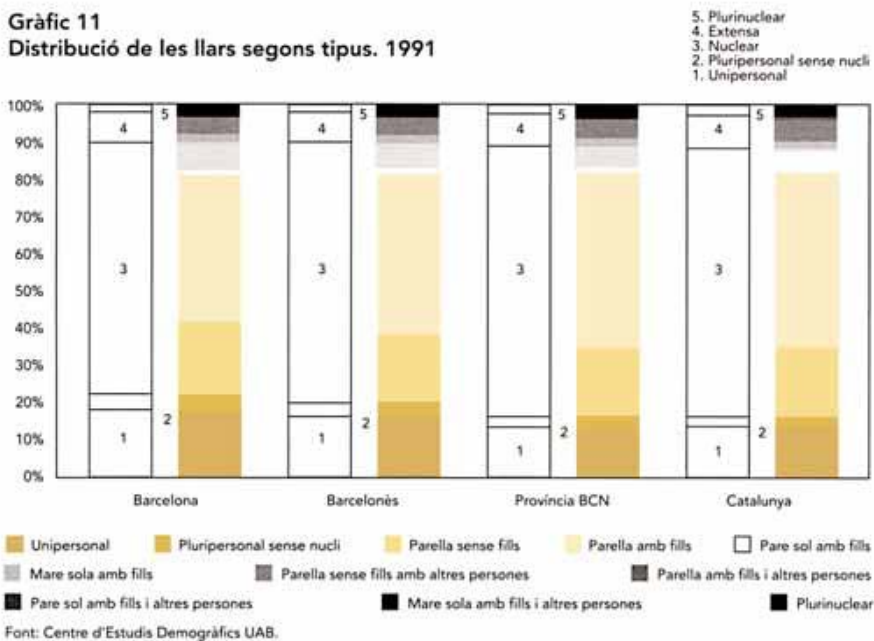
Font: Per a 1981, Cens de població; per a 1991, Enquesta socio-demogràfica

Taula 6
Composició de les llars a Espanya i Barcelona

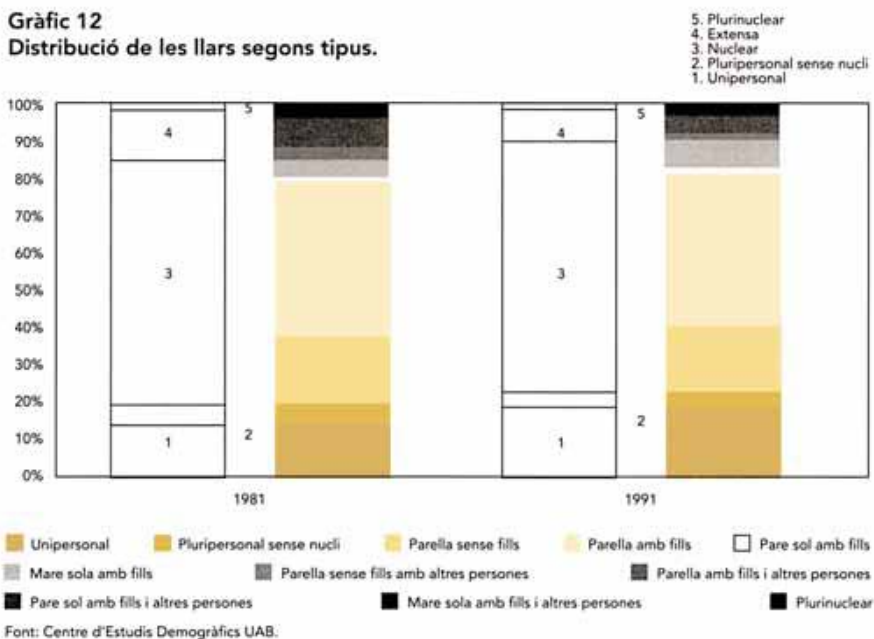
	Espanya	Barcelona
Unipersonals	10,25%	13,62%
Sense nucli	3,22%	5,38%
Un nucli sense altres persones	71,26%	65,78%
Un nucli amb altres persones	11,85%	13,10%
Dos o més nuclis	3,42%	2,12%
Total	100%	100%

Font: Cens de població de 1981

Gràfic 11
Distribució de les llars segons tipus. 1991

Gràfic 12
Distribució de les llars segons tipus.

parelles sense fills (increment inferior al 5%) i unes 8.000 menys de parelles amb fills. En xifres relatives, el pes d'aquestes llars en el conjunt continua essent pràcticament el mateix que el 1981: el 19% les primeres i el 40% les segones.

Es podria fer la hipòtesi que, tot mantenint constant l'ordre seqüencial dels esdeveniments familiars que pauten el cicle de vida de la família nuclear, el simple allargament de l'esperança de vida en néixer implica que els individus poden passar un nombre d'anys més elevat en certes etapes del cicle familiar: en principi, en l'etapa final de niu buit, quan s'han emancipat tots els fills i només queda la parella.

Però, en absència d'alternatives d'emancipació dels joves, com són la constitució de llars no familiars unipersonals o pluripersonals, força freqüents en els

Taula 7
Distribució de les llars de Barcelona segons tipus. Comparació 1981 i 1991

	1981	1991
Unipersonals	13,62%	18,10%
Sense nucli	5,38%	4,22%
Nuclear		
Parella sense fills	18,30%	18,93%
Parella amb fills	41,71%	40,04%
Pare sol amb fills	0,87%	1,29%
Mare sola amb fills	4,90%	7,31%
Extensa		
Parella sense fills amb altres	3,28%	2,11%
Parella amb fills i altres	8,00%	4,72%
Pare sol amb fills i altres	0,43%	0,25%
Mare sola amb fills i altres	1,38%	1,27%
Plurinuclear	2,12%	1,75%

Font: Cens de població de 1981 i 1991

països europeus de l'altra banda dels Pirineus, el descens o el retard en la nupcialitat significa que els fills seguiran residint a la llar i acomplint el rol de fills durant més temps que en les generacions anteriors. Certament, la informació disponible no sembla indicar que la propensió dels joves a crear llars independents, sense passar per la formació d'una parella, sigui gaire elevada, tot i que la distància entre Catalunya i el conjunt d'Espanya és molt important.

Així, segons l'Enquesta a la Joventut de Catalunya 1990, el 13% dels joves de 22 a 25 anys no vivien amb familiars (6,5% amb altres companys i el 6,5% en solitari); en el grup d'edat de 26 a 29 anys el percentatge que viu amb companys és molt semblant, però els que viuen sols són 1 de cada 10 (un 10,6%), freqüència més propera a la observada en els nostres veïns europeus del nord. En canvi, segons dades per al conjunt d'Espanya de la EPA (Encuesta de Población Activa) del mateix any, només un 1% dels joves de 20 a 29 anys viuen sols. Si tenim en compte que segons la mateixa font, a principis de 1994, la taxa d'atur dels fills era del 40% enfront de la dels pares d'un 13% no és difícil d'imaginar un futur sense gaires canvis.

Per tant, l'evolució esmentada més amunt en relació a una expansió de l'etapa del niu buit, es veu en gran part contrarestatada per una major permanència dels fills solters en les llars d'origen. D'aquesta manera, encara que les llars nuclears comptin amb un nombre inferior de membres per la baixada de la fecundi-

tat, el seu percentatge sobre el total de llars no disminueix, ja que les generacions que actualment en formen part, ja sigui com a pares o com a fills, tendeixen a viure-hi una major part de la seva vida. Ara bé, l'estabilitat en el pes relatiu de les llars nuclears, no ha de ser interpretada com una situació d'immobilitat, ja que, pel sol fet que la seva composició per edat ha canviat, en el sentit d'elevat l'edat mitjana dels seus components, ja no són comparables amb les de fa una dècada.

Llars nuclears simples: les famílies monoparentals

Per començar caldria fer una distinció important prèvia, ja que pot incidir en la validesa general de les dades sobre la monoparentalitat publicades al nostre país. Es tracta de la diferència existent entre les famílies monoparentals pròpiament dites i les que podríem anomenar monofilials, o sia d'aquelles en què un fill o una filla solters adults conviu amb un pare o una mare pensionistes, generalment vidus. En aquest cas, el sentit de la responsabilitat s'inverteix. Ja no són un fill o uns fills qui estan a càrrec d'un pare o d'una mare sols, sinó a l'inrevés. Com que les tabulacions del cens i la majoria d'enquestes no controlen l'edat dels fills a càrrec dels pares o les mares sols aquestes dues situacions tan diverses resulten confoses, amb la consegüent distorsió de les dades¹. Al nostre entendre, la monofilialitat és un arranjament domèstic força habitual en el nostre país i convindria que fos considerat a part.

Taula 8

Proporció de nuclis familiars amb algun fill menor de 16 anys de cada tipus de llar nuclear o monoparental a la província de Barcelona 1981

Biparentals	77,3%
Pare sol	42,0%
Mare sola	34,8%

Font: Cens de població de 1981

La taula 8 il·lustra fins a quin punt és fàcil de confondre un fenomen amb l'altre. Com es pot observar, tot just un terç dels nuclis monoparentals encapçalats per una mare sola té algun fill menor de 16 anys. Aquesta situació contrasta amb la dels nuclis biparentals, en què més de tres quarts parts tenien algun fill de menys de 16 anys.

Un cop fet aquest aclariment, que pot facilitar en gran mesura la valoració adequada dels resultats del cens, podem oferir algunes dades d'interès sobre la monoparentalitat malgrat el seu caràcter inevitablement fragmentari i distorsionat. Segons el Cens de 1981 les famílies monoparentals representaven a la ciutat de Barcelona el 7,6% del total de les llars i el 13,2% de les famílies amb fills solters. Del total de famílies monoparentals (43.560) les mares amb fills solters suposaven el 82,8%. La majoria d'aquestes famílies monoparentals constituïen llars autònomes (76,1%), encara que les mares

1. L'Institut Nacional de Estadística en les tabulacions del cens de 1981 reté com a únic criteri de dependència dels fills dels nuclis monoparentals el seu estat civil de solters, però no pas la seva edat. En canvi, l'INSEE francès considera an sols com a famílies monoparentals aquelles en què hi viu algun fill menor de 25 anys.

amb fills solters tenien una tendència més gran que els pares en la mateixa situació a formar llars independents (78,0% enfront de 66,6%). A la província de Barcelona (1981) un 90,7% de les persones principals de les famílies biparentals amb fills a càrrec eren actives, mentre que només ho eren un 64,2% dels pares que encapçalaven famílies monoparentals amb fills solters i tan sols un 36,1% de les mares en la mateixa situació. També a la província de Barcelona (1981), les famílies biparentals tenien un nombre mitjà de fills (1,98) superior a les monoparentals encapçalades per pares (1,67) o mares (1,59). Per últim, les famílies amb dos fills representaven el 39,5% del total de les biparentals, el 28,3% de les monoparentals sota la responsabilitat d'un pare sol i el 25,9% de les monoparentals sota la responsabilitat d'una mare sola.

La prevalença de la pràctica de la monofilialitat al nostre país és la probable raó per la qual a les enquestes apareix una elevada proporció de llars monoparentals encapçalades per dones vídues en relació amb altres països europeus, on solen predominar les separades, divorciades i solteres. Així, com s'ha mostrat en una recent anàlisi apareguda en una publicació de l'Ajuntament de Barcelona, basada en les dades de l'Enquesta Metropolitana de Barcelona 1990², el 71,7% dels caps de les famílies monoparentals de Barcelona eren vídus. Aquest model està molt allunyat de l'europeu en què la gran majoria de mares soles amb fills a càrrec son separades, divorciades i solte-

res. Segons la tesi que defensem aquí, si es controlés l'edat dels fills a càrrec el contrast segurament no fóra tan fort.

En una recent explotació de les dades de la mateixa Enquesta Metropolitana 1990 s'ha intentat pal·liar aquest problema. A la Regió I (1990) les famílies monoparentals amb algun fill menor de 25 anys representen un 61,6% de les llars monoparentals sense altres persones, les que tenen algun fill menor de 16 anys representen el 29,1% i les que tenen algun fill menor de 6 anys tan sols el 6,0%. Sembla que les veritables famílies monoparentals tenen una presència menor a la ciutat de Barcelona que a la resta de la Regió I. Aquesta mateixa impressió s'obté si s'analitzen les dades de les famílies monoparentals amb altres persones. En aquest cas les que tenen algun fill menor de 25 anys representen el 67,8% del total, les que en tenen algun menor de 16 anys el 35,9% i les que en tenen algun menor de 6 anys tan sols el 20,4%.

Sense fer distinció dels nuclis amb i sense altres persones, al conjunt de la Regió I les famílies monoparentals amb algun fill menor de 25 anys representen el 63,4% del total, mentre que les biparentals en la mateixa situació arriben fins al 87%. Pel que fa al sexe del cap de família, els nuclis monoparentals de la ciutat de Barcelona son encapçalats per dones en una escassa menor proporció que els de la resta de la regió metropolitana (70,8% enfront de 72,5%). Igualment, el percentatge de famílies monoparentals encapçalades per persones vídues és un xic inferior a Barcelona (43,2%) que a la

Taula 9
Proporció de nuclis monoparentals i biparentals situats a la categoria socio-econòmica baixa a Barcelona i a la resta de la Regió I

	Barcelona	Resta de la Regió I
Nuclis monoparentals	44,1%	60,5%
Nuclis biparentals	38,0%	59,0%

Font: Enquesta Metropolitana de Barcelona 1990

resta de la Regió I (47,2%). Pel que fa a l'edat del cap de família, es poden observar diferències apreciables entre Barcelona i el seu entorn metropolità. Mentre que a fora de la ciutat de Barcelona no hi ha grans variacions en les edats dels qui encapçalen famílies monoparentals i biparentals (quatre de cada cinc tenen menys de 55 anys), a l'interior del municipi les edats dels caps de les famílies monoparentals i biparentals són més joves, però més en el primer cas que en el segon (67,4% enfront del 71,3% dels casos tenen menys de 55 anys).

Tal com podem observar a la taula 9, els nuclis monoparentals i biparentals estan més equiparats a la resta de la regió metropolitana que a la ciutat de Barcelona on el diferencial de pobresa desfavorable a les famílies monoparentals resulta molt més acusat.

Pel que fa al nivell d'instrucció del cap de família, existeixen força disparitats entre les famílies monoparentals i bi-

2. Marina Subirats, Marta Masats i Pilar Carrasquer, "Característiques i condicions de vida de les dones a Barcelona", Barcelona Societat/1, Ajuntament de Barcelona, 1993, pp. 17-39.

parentals, però el diferencial s'eixampla molt més a Barcelona que a la resta de la regió metropolitana. Així, a fora de Barcelona, mentre que un 19% dels qui encapçalen famílies monoparentals tenen estudis secundaris o universitaris, aquesta proporció puja fins al 22,9% en el cas de les famílies biparentals. En canvi, al municipi barceloní els caps de les famílies biparentals que tenen estudis secundaris o universitaris representen el 47,3 del total enfront del 37,9% dels qui encapçalen famílies monoparentals.

Per últim, en el cas de la llengua del cap de família s'observa una pauta semblant en el sentit que les diferències entre famílies monoparentals i biparentals són més destacades a Barcelona que a la resta de la Regió I. Així, els caps de les famílies monoparentals s'expressen un xic més en català que els de les biparentals, però aquesta característica resulta molt més visible a Barcelona.

Llars de solitaris

Les llars de les persones que viuen soles, anomenades de solitaris o també unipersonals, han experimentat un creixement espectacular en els darrers anys. Les llars unipersonals són les que més augmenten relativament entre 1981 i 1991, tant al conjunt d'Espanya com a la ciutat de Barcelona. Ara bé, l'increment enregistrat a Barcelona (4,5 punts) és molt més elevat que el del conjunt de Catalunya (3,7 punts) o de l'Estat espanyol (3,2 punts). A la ciutat de Barcelona el percentatge de les llars unipersonals ja

representa el 18,1% sobre el total de 1991 i així ja ens estem acostant gradualment a nivells europeus. En termes absoluts l'increment de les persones que viuen soles a Barcelona en la darrera dècada és també molt substancial. Els 75.000 solitaris de 1981 passen a ser 105.000 deu anys més tard. Aquest augment de 30.000 representa un increment percentual del 40%.

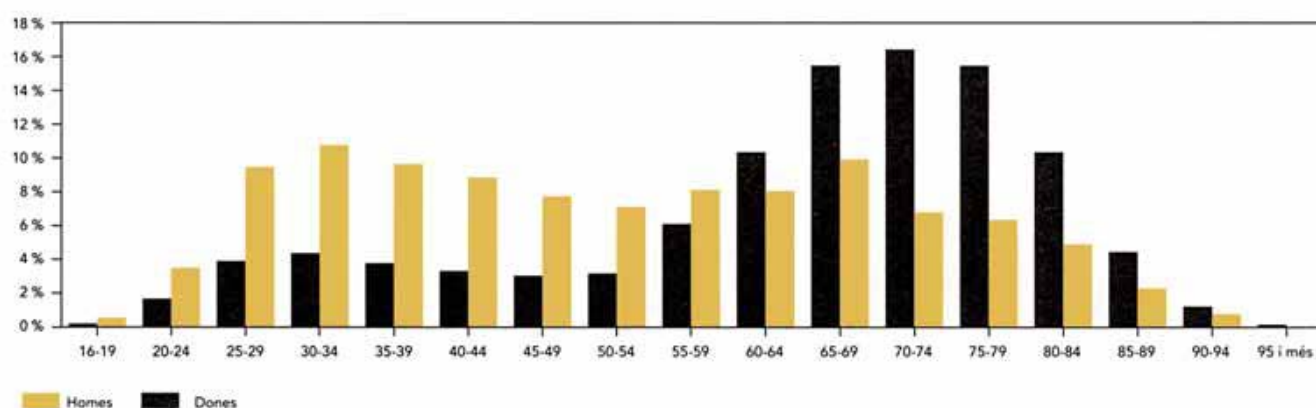
Quina és la composició d'aquest important col·lectiu a la ciutat de Barcelona, que el 1991 ja representava el 6,4% de la seva població total? Segons dades d'Estadística municipal referides a 1991 el 70,4% són dones i el 29,6% homes. Aproximadament la meitat (51,5%) de les persones que viuen soles a Barcelona tenen més de 65 anys. Ara bé, mentre que els solitaris de més de 65 representen el 61,5% del total de les dones que viuen soles, en el cas dels homes aquesta proporció no arriba a la tercera part (27,7%). Així, una gran part de les dones que viuen soles son ancianes, tot al contrari del que passa amb els homes en la mateixa situació.

El perfil més comú de les persones que viuen soles és el següent: dona, vídua, de més de 60 anys i veïna de l'Eixample, Ciutat Vella o Gràcia. Com que, de fet, el 70% de les persones que viuen soles són dones, 3 de cada 4 d'aquestes (exactament un 72%) tenen més de 60 anys i 4 de cada 10 viuen en un d'aquests tres districtes. En canvi, el perfil més freqüent dels homes que viuen soles és molt més jove (gràfic 13). El 64% tenen menys de 60 anys i la majoria estan entre els 25 i

els 44 anys. La qual cosa ens fa pensar que hi ha dos factors que intervenen: un, la major propensió dels nois a emancipar-se de la llar familiar sense formar parella, probablement per motius que tenen a veure amb l'activitat laboral; i dos, és probable que la soletat per als homes adults sigui una etapa de transició entre dues parelles. Aquesta darrera afirmació es recolza en dos tipus d'arguments: la major probabilitat de contraure unes segones nupcies després d'una ruptura d'una unió anterior i el fet de que després d'una ruptura, en cas d'haver-hi fills, la mare sol quedar-se amb ells, probablement constituint una llar monoparental, mentre que és més fàcil que el pare formi una llar unipersonal.

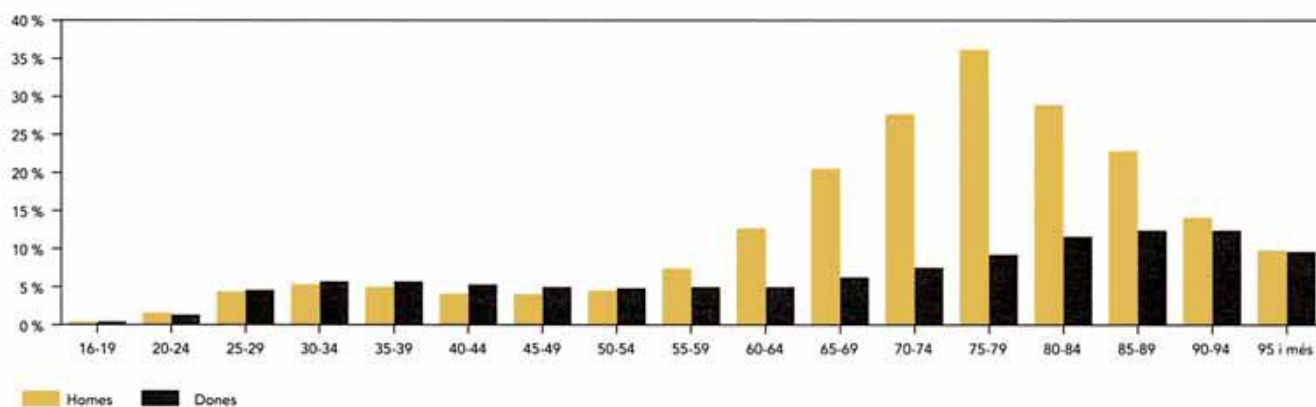
La diferència entre les esperances de vida dels homes i les dones explica el protagonisme femení en la fase terminal del cicle familiar. Per aquesta raó, els homes grans tenen moltes més probabilitats de conviure amb les seves esposes que les dones de viure amb els seus marits. I en el cas de que un home es quedi vidu, poc acostumat de tenir cura d'ell mateix durant la seva vida, fàcilment opta més per anar a viure amb algun altre familiar que per viure sol. Per tenir una idea de la magnitud del problema tan sols unes poques xifres: a l'any 1991 a la ciutat de Barcelona només un 7,5% dels homes que tenien entre 70 i 75 anys vivien sols; en canvi entre el col·lectiu de dones de les mateixes edats l'experiència de viure en solitari era compartida pel 36% de les dones (gràfic 14). A l'any 1991, hi havia 26.521 llars unipersonals de per-

Gràfic 13
Distribució per edats dels homes i de les dones que viuen sols o soles a Barcelona

Font: Elaboració pròpia a partir de dades padronals de 1991 cedides pel Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona

Gràfic 14
Percentatge de persones que viuen soles sobre la població de cada grup d'edat i cada sexe

Font: Elaboració pròpia a partir de dades padronals de 1991 cedides pel Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona

sones de 75 anys i més, de les quals 4.104 (un 15%) eren d'homes i les 22.417 restants (un 84%) dones.

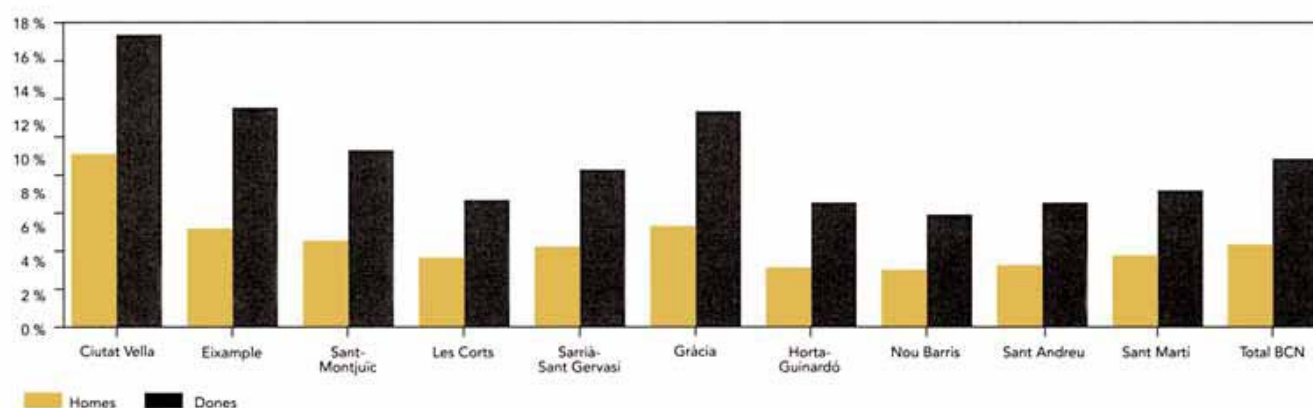
Per districtes, la relació entre els homes i les dones que viuen sols es manté força propera a la mitjana: 3 solitaris per

cada 7 solitàries. Ara bé, respecte a la població de cada sexe, i districte, les variacions són importants. Considerem els extrems: a Ciutat Vella més del 17% de les dones i el 10% del homes viuen en solitari, mentre que a Nou Barris només estan

en aquesta situació el 7% de les dones i el 3% dels homes (gràfic 15). Per altra banda, tot i el predomini de la població anciana en aquest tipus de llars, que en el cas extrem de Ciutat Vella significa que més d'una quarta part de la població de

Gràfic 15

Percentatge de persones que viuen soles sobre el total d'habitants de cada districte per sexes

Font: Elaboració pròpia a partir de dades padronals de 1991 cedides pel Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona

Taula 10
Proporció de persones de més de 65 anys dins la població solitària. Espanya-Barcelona, 1981-1991

	Espanya	Barcelona
1981	54,3%	46,9%
1991	62,8%	51,5%

Font: Per a 1981, Cens de població; per a 1991, Enquesta socio-demogràfica i Estadística municipal de Barcelona

65 anys i més viu en solitari, cal destacar que en aquest districte i també a l'Eixample aquesta forma de vida és força freqüent entre la població adulta (gràfic 16).

En els darrers deu anys la taxa d'envelliment de la població solitària a Barcelona s'ha incrementat, però molt menys que a la resta de l'Estat. Tal com apareix al taula 10, les persones grans representaven el 46,9% de les que vivien soles a Barcelona el 1981. L'augment en aquest decenni ha estat per tant de 4,6 punts. Però si com-

parem aquesta taxa d'envelliment amb la mitjana espanyola de 1991 (62,8%), la població solitària de Barcelona resulta relativament jove (11,3 punts menys).

Llars d'estructura complexa: ampliadetes, plurinuclears i recompostes

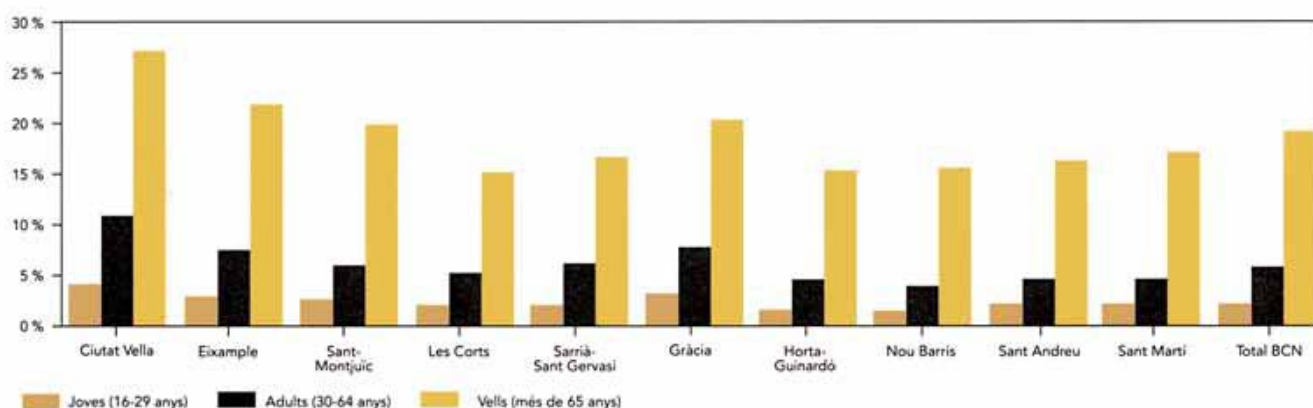
Fins que no es publiquin els resultats del cens de 1991 pel que fa a la composició de les llars poc podem dir sobre les d'estructura complexa. El 1981 les llars extenses o ampliades (d'un nucli amb altres persones) representaven a Barcelona el 13%, mentre que les plurinuclears (de dos o més nuclis) tot just assolien un 2% del total. Mentre que ambdues formes de convivència es troben en franca davallada des de 1970, les que més han estat castigades pel canvi han estat les plurinuclears, indicatives de l'existència de família troncal. Les extenses o ampliades, en canvi, no estant necessària-

ment associades amb cap sistema familiar, solen ser fruit d'una estratègia contra l'adversitat personal o familiar i representar així una mena de resposta davant les crisis econòmiques. Les dades que apareixen al taula 11 mostren que les llars d'estructura complexa (de tres o més ordres generacionals) de Barcelona tenen un pes semblant al d'Espanya, però en canvi la seva proporció és un xic inferior a la mitjana catalana.

D'altra banda, segons dades de l'Enquesta socio-demogràfica de 1991, corresponents al conjunt d'Espanya, a mesura que augmenta l'edat, els ancians i les ancianes, quan ja no es poden valdre per si mateixos, tendeixen a viure a les llars dels seus fills, ja sigui de forma fixa o rotativa, o d'altres familiars, però molt pocs -un 1,7% i un 1,3% de les dones i els homes majors de 80 anys, respectivament- van a viure a un establiment col·lectiu. Aquest és el cas més

Gràfic 16

Percentatge de persones que viuen soles sobre la població de cada grup d'edat per districtes

Font: Elaboració pròpia a partir de dades padronals de 1991 cedides pel Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona

Taula 11
Ordre generacional dels familiars que resideixen a la llar, 1991

	Espanya	Catalunya	Barcelona
Un sol ordre	19,9%	22,8%	25,3%
Dos ordres	72,9%	68,6%	67,5%
Tres ordres	7,1%	8,6%	7,1%
Més de tres ordres	0,1%	0,1%	0,1%

Font: Enquesta socio-demogràfica 1991

favorable, ja que es tracta de persones grans que tenen fills, però per al conjunt de la població, el percentatge d'ancians que viuen en llars col·lectives és més elevat: el cens de 1981 informava que un 5,5% de la població d'Espanya de 85 anys i més vivia en aquests establiments institucionals.

Les informacions de què disposem sobre les llars reconstituïdes o recom-

postes són encara més escasses. Per tal de saber-ne alguna cosa hem d'acudir a conjetures o bé a estimacions indirectes. Les trajectòries familiars que van d'una família nuclear a una altra també nuclear (que s'anomena recomposta quan un o els dos cònjuges ingressen a la nova unió amb fills tinguts en una unió anterior) semblen ser molt més freqüents entre els divorciats que entre les divorciades: segons el cens de 1991, a Barcelona de cada 10 persones divorciades, 6 eren dones i 4 homes. Les estadístiques dels matrimonis també indiquen per a la població masculina una propensió més elevada a contraure unes segones núpcies: la majoria de les dones que es casen són solteres, en canvi entre els homes hi ha una presència gens menyspreable dels altres estats civils (separats i divorciats, a més de vidus).

Tanmateix, encara que l'anàlisi de les dades sobre segones núpcies ens pot ajudar a formar-nos un cert perfil d'aquestes famílies, no podem oblidar que la recomposició familiar sovint es basa en unions consensuals. El taula 12 ens permet forjar-nos una imatge comparativa de la situació de parella dels separats i divorciats en les àrees metropolitanas. Tal com s'hi pot observar, tan sols en un de cada deu casos dels matrimonis trencats, els dos ex-cònjuges han refet la seva vida amb un nou aparellament, encara que a Barcelona aquesta proporció s'incrementa. En segon lloc, els casos en què l'home s'ha tornat a aparellar i la dona no, representen unes cinc vegades més que aquells en què es dona la situació inversa, encara que en el cas de Barcelona la taxa de reaparellaments sigui força superior a la d'altres àrees metropolitanas.

Taula 12
Situació de parella dels pares carnals separats o divorciats

	Barcelona metrop.	Barcelona	Resta metrop.
Ambdós noves unions	9,3%	13,2%	11,7%
Pare nova unió	26,2%	33,3%	24,8%
Mare nova unió	5,3%	6,6%	6,1%
Ambdós sense parella	42,5%	32,9%	40,5%
No consta estat	16,7%	13,9%	16,9%

Font: Enquesta sòcio-demogràfica 1991

L'organització familiar: grau d'homogàmia i distribució dels rols domèstics

L'assignació dels rols domèstics depèn en gran mesura dels recursos respectius dels cònjuges. Per aquesta raó, començarem el present apartat comentant el grau d'homogàmia de les parelles, una de les característiques que al nostre entendre influeixen més en el repartiment dels rols conjugals. La configuració del nivell d'estudis respectius del marit i de la muller pot donar lloc a tres categories de parelles segons el seu grau d'homogàmia educativa. Les unions homogàmiques són aquelles en què els dos membres de la parella tenen el mateix nivell d'instrucció. Quan el marit té un nivell d'estudis superior al de la muller ens trobem amb un cas d'hipergàmia i quan es dona el cas invers amb un cas d'hipogàmia. Tal com podem apreciar a la taula 13, en unes dues terceres parts de les parelles de la ciutat de Barcelona els dos cònjuges han cursat els mateixos estudis. Aquesta proporció és superior a la resta de la Regió I. En canvi, les unions hipergàmiques tendeixen a predominar a

Barcelona capital. D'altra banda, les parelles hipogàmiques no arriben a assolir la desena part del total i estan distribuïdes de manera més homogènea dins el territori de la Barcelona metropolitana.

Les unions homogàmiques tendeixen a predominar en els casos en què el marit té un nivell d'estudis baix, però tenen també una elevada incidència quan la muller té estudis universitaris. Les unions hipergàmiques, d'altra banda, estan associades amb un alt nivell d'estudis del cònjuge masculí, però no així en el cas del cònjuge femení. Per últim, les unions hipogàmiques tenen un pes relatiu molt més gran quan la dona té un nivell d'estudis mitjà o superior.

Pel que fa a la categoria socio-econòmica objectiva dels cònjuges, les unions homogàmiques apareixen associades amb caps de família de nivells baixos, les hipergàmiques amb els de nivells alts i les hipogàmiques de nivells mitjans. Al contrari, la hipogàmia està relacionada amb mullers de nivell socio-econòmic elevat. L'encreuament del grau d'homogàmia amb el nivell d'ingressos de la llar corrobora aquesta apreciació, ja que les parelles homogàmiques resideixen en

Taula 13
Grau d'homogàmia educativa de les parelles a Barcelona i a la resta de la Regió I

	Barcelona-ciutat	Resta Regió I
Unions homogàmiques	64,4%	72,8%
Unions hipergàmiques	27,4%	18,9%
Unions hipogàmiques	8,2%	8,3%
Total	100,0%	100,0%

Font: Enquesta Metropolitana de Barcelona 1990

llars de nivells baixos i les hipergàmiques i les hipogàmiques en llars de nivells alts. L'examen de les pautes d'homogàmia educativa en relació amb l'origen dels cònjuges revela que en el cas de les unions igualitàries predominen els marits i les mullers d'ascendència castellana, en les hipergàmiques els d'ascendència catalana i en les hipogàmiques, tot i no s'observar-se grans diferències, s'adverteix una certa associació amb les dones nascudes a Catalunya.

Malgrat que aquestes dades sobre les pautes d'homogàmia resulten fragmentàries i són insuficients de cara a una comprensió aprofundida de la dinàmica conjugal, al nostre entendre, revelen tres menes d'estratègies matrimonials i possiblement d'organització familiar:

1) En els nivells socio-econòmics baixos ambdós cònjuges tenen nivells d'instrucció també baixos però semblants.

2) En canvi, en els nivells socio-econòmics mitjans o alts, els interessos dels dos cònjuges es diversifiquen i la tria del model familiar depèn en gran mesura dels seus capitals culturals respectius. Així,

l'estratègia hipergàmica permet a l'home una capacitat negociadora més gran en la presa de decisions i en la determinació de la forma d'organització familiar.

3) Per últim, per les mateixes raons que acabem d'adduir, les dones amb nivells educatius elevats tenen més probabilitats de contreure unions hipogàmiques o igualitàries.

L'examen de l'activitat laboral de la dona en relació amb la distribució dels rols domèstics entre el marit i la muller ens pot ajudar a aproximar-nos millor a aquesta qüestió. La taula 14 ens informa de les pautes diferencials de distribució de les tasques domèstiques segons si la dona és activa o inactiva. La variable de rols conjunts o segregats s'ha construït tenint en compte de si és o no la persona principal femenina de la llar la que neteja la casa i té cura de la roba, dimensió que més discrimina en l'execució de les tasques familiars.

Com es pot observar en aquesta taula, la tendència a la conjunció de rols és més marcada a la ciutat de Barcelona que en l'entorn metropolità (14,4% enfront del 9,2%), però tot i així es tracta de percentatges molt baixos. D'altra banda, al municipi de Barcelona la muller és mestressa de casa en un 56,8% de les parelles. No hi ha una diferència apreciable amb la resta de la Regió I. Malgrat que la taxa d'activitat laboral femenina de les dones casades resulta encara molt baixa en el context europeu, hom pot observar una decidida incorporació al mercat de treball de les mares amb fills al seu càrrec en els darrers deu anys. Segons les dades

Taula 14
Pautes d'organització familiar a Barcelona i a la resta de la Regió I

	Barcelona	Resta Regió I
Rols segregats/dona mestressa de casa	53,1%	54,1%
Rols conjunts/dona mestressa de casa	3,7%	2,6%
Rols segregats/dona activa	32,6%	36,6%
Rols conjunts/dona activa	10,7%	6,6%
Total	100,0%	100,0%

Font: Enquesta Metropolitana de Barcelona 1990

que apareixen a la taula 15, el 1981 la muller era inactiva en un 73% dels matrimonis amb fills. En cas que a la llar hi hagués algun fill de menys de 16 anys, la proporció de les mestresses de casa superava les tres quartes parts dels matrimonis amb fills.

Cal remarcar la baixa proporció de parelles amb rols conjunts (taula 14) quan la muller és inactiva. Sens dubte, la presència de la dona a la llar està en gran part associada amb la separació de rols, encara que això no autoritza a establir l'associació inversa, car més d'un terç de les dones actives assumeixen gairebé en exclusiva les tasques de la llar.

El nivell educatiu de la dona resulta un dels predictors més fiables de l'organització domèstica. En els nivells mitjans i alts és el capital cultural de la muller el que determina el seu ingrés al mercat de treball. Però també influeix en la conjun-

Taula 15
Distribució de les famílies biparentals segons activitat del pare i de la mare i presència a la llar de fills menors de 16 anys. Província de Barcelona, 1981.

	Total	Algun fill menor de 16 anys
Marit i muller actius	18,3%	20,4%
Marit actiu i muller inactiva	73,0%	76,3%
Marit inactiu i muller activa	1,0%	0,6%
Marit i muller inactius	7,7%	2,7%
Total	100,0%	100,0%

Font: Cens de població de 1981

ció de rols molt més considerablement que el nivell educatiu del marit. La taula 16 il·lustra aquesta tesi. Com es pot observar, en els nivells d'estudis baixos no existeixen diferències significatives en la incidència de determinats tipus d'organització domèstica. Però a mesura que ascendim en l'escala educativa el capital cultural de la dona es revela molt més determinant que el de l'home de cara a predir la distribució dels rols conjugals. Així, mentre que els marits amb estudis universitaris estan casats en una gran proporció amb dones inactives que es fan càrrec en exclusiva de les tasques domèstiques (41,5%), en canvi les dones del mateix nivell educatiu admeten en una percentatge igual a la meitat aquesta mena de distribució de rols (18,3%). Pel que fa a les dones actives amb rols conjunts s'observa igualment que en el cas del marit la incidència dels estudis uni-

Taula 16
Activitat laboral femenina i distribució dels rols domèstics a Barcelona segons el nivell educatiu dels dos cònjuges

	Cònjuge masculí	
	Rols segregats/dona mestressa de casa	Rols conjunts/dona activa
Sense estudis	62,8%	4,6%
Estudis primaris	57,7%	6,0%
Estudis secundaris	48,8%	12,9%
Estudis universitaris	41,5%	22,4%
Mitjana	53,1%	10,7%

	Cònjuge femení	
	Rols segregats/dona mestressa de casa	Rols conjunts/dona activa
Sense estudis	64,6%	5,4%
Estudis primaris	61,1%	5,6%
Estudis secundaris	41,7%	16,3%
Estudis universitaris	18,3%	32,7%
Mitjana	53,1%	10,7%

Font: Enquesta metropolitana 1990

Taula 17
Pautes d'organització familiar segons el grau d'homogàmia a Barcelona i a la resta de la Regió I

	Barcelona	
	Rols segregats/dona mestressa de casa	Rols conjunts/dona activa
Unions homogàmiques	52,1%	11,3%
Unions hipergàmiques	60,5%	8,8%
Unions hipogàmiques	35,2%	12,7%
Mitjana	53,0%	10,7%

	Resta de la Regió I	
	Rols segregats/dona mestressa de casa	Rols conjunts/dona activa
Unions homogàmiques	56,2%	6,4%
Unions hipergàmiques	54,1%	5,1%
Unions hipogàmiques	36,4%	11,3%
Mitjana	54,2%	6,5%

Font: Enquesta Metropolitana 1990

versitaris duplica la mitjana mentre que en el cas de la muller la triplica.

Per acabar, i tractar de lligar tot el que estem comentant amb les pautes d'homogàmia, hem de fer referència a la taula 17 que relaciona les dues principals variables examinades en aquest apartat. Aquesta taula ve a corroborar les anàlisis presentades anteriorment. Les parelles en què la dona no treballa i es dedica en exclusiva a les tasques de la llar són aquelles que constitueixen en especial unions hipergàmiques i, al contrari, són les que menys tendència tenen a la hipogàmia. D'altra banda, quan la dona és activa i els rols són conjunts tendeixen a predominar les unions hipogàmiques i, en el cas de Barcelona, també les homogàmiques. A part d'aquesta darrera peculiaritat, les diferències existents entre Barcelona i el seu entorn no són gaire significatives i, en tot cas, són atribuïbles al distint pes que hi tenen cada un dels tipus de parella segons el seu grau d'homogàmia.

Conclusions

Durant els anys vuitanta, a Catalunya en general i a Barcelona en particular, les formes familiars s'han simplificat com a conseqüència de l'increment continuat de dos tipus de llars que semblen ser el motor de les transformacions més importants, les unipersonals i les monoparentals, i de la reducció de les llars complexes, en especial de les nuclears extenses; ara bé, la major proximitat de Barcelona i Catalunya a les estructures de l'Europa no mediterrània no suposa que els llaços

familiars s'hagin debilitat o que la família hagi perdut les funcions tradicionals de garantir afecte, solidaritat i ajuda mútua.

És aviat per dir si la diferència que es manté entre el nord i el sud constitueix un fet estructural, és a dir, si a Catalunya i als països del sud, potser per l'incipient desenvolupament de l'Estat de benestar, el paper de la família és difícilment substituïble; o bé si certes iniciatives de convivència no familiar que han fet una tímida presència no s'han desenvolupat més perquè amb els primers símptomes de modernització política i social (creixent participació de les dones en el món laboral, polític i social; despenalització dels anticonceptius; etc.) té lloc una crisi laboral sense precedents que les frena.

A tall de prognosi, podem suggerir que la inèrcia de l'estructura de la població per edat seguirà reforçant la tendència alcista de les llars unipersonals (i també de les monofiliars, constituïdes per una mare vídua quan resideix amb un fill solter no dependent), ja que augmentarà de forma notable el volum d'ancians. La piràmide de la població de la Barcelona de 1991 mostra efectivament que durant els propers quinze anys les generacions que assoliran els setanta anys són molt nombroses, ja que són les generacions nascudes entre 1921 i 1935, és a dir, entre el final de la grip de 1918-20 i l'inici de la guerra civil. Per tant, són generacions que varen escapar a la sobremortalitat de la grip primer i de la sobremortalitat directa de la guerra després, perquè la població masculina encara no tenia l'edat mínima per a ser mobilitzada.

Les millores en l'esperança de vida i l'increment del volum d'ancians també pot repercutir en un augment de les llars nuclears ampliades formades per l'acolliment d'una persona gran a la llar nuclear d'un dels seus fills adults, i de les llars monoparentals de tipus monofiliar, ja que les dades disponibles indiquen que quan les forces físiques fallen, l'últim recurs continua essent acudir a la xarxa de solidaritat familiar.

Pel que fa als processos que, a l'inici d'aquest treball, hem postulat com a característics de les noves tendències familiars, en especial la individualització i la desinstitucionalització, podem afirmar, a través dels indicadors que hem comentat, que estan molt més avançats a Barcelona que a altres indrets de l'Estat. L'anàlisi de les pautes de cohabitació o del pes de les llars unipersonals a Barcelona poden avalar aquesta tesi. Així quedaria confirmada la imatge popular que Barcelona és la ciutat més europea d'Espanya. Però si comparem aquests mateixos indicadors amb els d'altres països europeus, aleshores la distància que ens separa d'Europa apareix en tota la seva intensitat. Potser, tot acceptant les especificitats del model llatí, caldria més aviat fer la comparança de la família barcelonina amb la d'altres països mediterranis com Itàlia.

De tota manera, en aquesta fase de la recerca resulta difícil extreure conclusions categòriques. Disposem d'un bon nombre de dades sobre la composició de les llars, la nupcialitat, la fecunditat, etc, però en canvi ens manquen informacions essencials sobre la divorcialitat, les

segones núpcies, les relacions dels membres de la família amb l'exterior, la proximitat geogràfica entre parents de primer grau, els mecanismes d'activació de les xarxes de suport familiar, les transferències econòmiques entre unitats familiars, l'atenció als nens, als malalts i als ancians, etc., indicacions que podrien resultar molt útils per tal d'esbrinar el grau de familisme de la societat barcelonina.

D'altra banda, l'avanç del procés d'individualització (incorporació progressiva al mercat de diverses categories socials, en especial de la dona; desposseïció dels sabers tradicionals de les mestresses de casa que són substituïts per la comercialització d'articles de consum) imposa interessos diferenciats a les persones segons el seu gènere i la seva categoria social. És possible que homes i dones busquin coses diferents en formar llar a causa de les distintes tasques de reproducció que aconsegueixen. Així, en una societat cada vegada més individualitzada, però en la qual no s'han pogut resoldre encara les disparitats atribuïbles al gènere, el capital cultural apareix com una de les variables fonamentals que pot explicar les diferents estratègies matrimonials i les formes d'organització familiar. Però si unes i altres diversifiquen les seves estratègies és sobretot perquè la societat exigeix a les dones uns feixucs dilemes (entre maternitat i professió, entre família i realització personal), que resulten de difícil solució mentre els homes no assumeixen el seu grau de responsabilitat familiar.

LA FAMÍLIA.

EL MARC LEGAL, ELS DARRERS CANVIS LEGISLATIUS I LES SEVES REPERCUSSIONS SOCIALS

ENCARNA ROCA, Catedràtica de Dret Civil, Universitat de Barcelona.

Introducció

La família és un fenomen social que està constituït fora de les categories jurídiques. Però la societat ha d'oferir solucions a qualsevol fenomen que provoqui o pugui provocar tensions entre els diferents elements que el componen. Aquestes solucions es troben en el conjunt de normes jurídiques reguladores d'una determinada institució, i li proporcionen el marc legal per a una convivència que permeti l'exercici dels drets fonamentals a tots aquells que en formen part. I si aquesta finalitat no es discuteix en àmbits com els contractes o el dret de propietat, no deixa d'oferir problemes en el camp de la família.

Les raons són diverses: des de la lentitud dels canvis legislatius en front de la rapidesa, o més ben dit, l'acceleració dels canvis socials; la necessitat de regular la institució familiar tenint en compte interessos molt contraposats, com els dels cònjuges, que tendeixen a regular la seva llibertat, i els dels fills, que tendeixen a protegir-los, donada la manca de capacitat; la tensió entre elements públics, que es reclamen per tot basant-se en els programes de prestacions socials protectores de la família, i els elements privats, que es defensen basant-se en l'autonomia de la voluntat. Tots aquests elements contradictoris i d'altres fan que les normes jurídiques reguladores del fenomen familiar siguin mirades amb prevenció, que tinguin mala premsa, en definitiva. Aquí pretenc demostrar que la regulació jurídica no és un prius, i, per tant, no es pretén estructurar un model de família

convenient per al poder político-social dominant, sinó que és un posterius, és a dir, es pretén recollir les tendències socials observades i materialitzar-les en un regulació jurídica, que fixa el camp de joc dins el qual els particulars hauran d'ajustar les seves conductes.¹

Per tant, l'ordenament jurídic regula:

1r. Els mitjans i les formes que determinen l'adquisició d'un estatut familiar concret: el matrimoni, la filiació, el parentiu són l'objecte de l'atenció de l'ordenament jurídic, perquè són la forma que permet crear relacions familiars entre persones.

2n. La llibertat fonamental de les persones fa que algunes de les situacions anteriors no hagin de ser considerades avui com a definitives. Per tant, la llei ha de regular les formes a través de les quals s'altera l'estatut familiar: el divorci, la separació i la nul·litat del matrimoni han de ser considerats i regulats tant des del respecte a la llibertat dels individus, com de la protecció d'aquells que en poden resultar perjudicats, bàsicament els fills.

3r. Entre els diferents individus que formen el grup familiar es creen relacions jurídiques. La protecció dels drets fonamentals dels individus, que és preferent a la seva situació familiar, implica que s'hagin de regular les relacions per tal d'evitar el perjudici d'aquelles persones que, per la seva edat i condició, no poden actuar per elles mateixes: la pàtria potestat, l'obligació d'aliments entre pares, les normes sobre protecció de menors, que inclouen l'adopció, la tutela,

els sistemes legitimaris, etc., permetran arbitrar un sistema privat de protecció, preferent a les normes públiques, però que conviu perfectament i que determina unes preferències i exclusions.²

Els principis constitucionals. Matrimoni i parella de fet.

L'actual sistema jurídic espanyol parteix d'una base fonamental: la regulació constitucional dels drets fonamentals dels individus. Aquesta regulació fa que les normes de les diferents lleis, estatals i autonòmiques, hagin de formular-se tenint com a base les disposicions constitucionals.

Aquestes són de dos tipus:

1r. *Les generals*, o sigui, aquelles que estan formulades per protegir els drets fonamentals dels individus com a tals, independentment de quin sigui el seu estatus familiar, és a dir, que estiguin casats o no, que siguin o no majors d'edat, etc. Entre aquestes normes i pel que es refereix al dret de família, es destaca el principi d'igualtat, consagrat a l'art 14 CE, que prohibeix dos tipus de discriminacions tradicionalment lligades a la situació familiar: el sexe i el naixement.

2n. *Les específiques*: La Constitució conté també dues normes específiques

(1) Vegeu EEKELAAR, "Family Law and Social Control". Oxford Essays in Jurisprudence. Third Series ed. by J. Eekelaar and J. Bell. Oxford, 1987, p. 125 i s.

(2) Sobre el tema de la confluència entre normes privades i públiques en la regulació familiar, vegeu CAFERRA, *Famiglia e assistenza. Il diritto della famiglia nel sistema della sicurezza sociale*. Bologna, 1984, p. 12 i s.

relatives a la situació familiar: la projecció del principi d'igualtat a les relacions entre cònjuges (art 32 CE) i la protecció social econòmica i jurídica de la família, establerta a l'art 39 CE, que l'especifica imposant obligacions als progenitors envers els fills, independentment de la filiació. Per aconseguir aquesta protecció permet la investigació de la paternitat.³

És evident, però, que com tota la normativa jurídica, que en estar formulada de forma abstracta, requereix la concreció de l'aplicació en la pràctica, les normes constitucionals han estat objecte d'interpretació en els diferents litigis que s'han plantejat davant del Tribunal Constitucional, en els quals els particulars han demanat la protecció dels drets fonamentals, que creien vulnerats per les actuacions dels poders públics.

Resumint la doctrina del Tribunal Constitucional, cal fixar l'atenció en el problema del reconeixement d'efectes jurídics a l'anomenada família de fet, és a dir, aquella que es constitueix sense matrimoni.

La qüestió de la família de fet s'ha plantejat solament en la discussió sobre si els membres, majors d'edat, que formen una parella heterosexual no casada, podien tenir dret a determinades prestacions, com ara la pensió de viduïtat o la subrogació en el contracte d'arrendament. No s'ha plantejat mai entorn de les relacions paterno filials, que es regeixen pels principis d'igualtat i de responsabilitat dels progenitors, amb independència que els pares estiguin o no casats.⁴ Per

tant, les nomenades relacions verticals estan regides pel principi d'imperativitat de les normes i ningú no pot derogar-les⁵, ja que això suposaria un perjudici a persones incloses dins d'un col·lectiu necessitat de protecció.

Tampoc no s'han plantejat mai encara cap qüestió en el Tribunal Constitucional espanyol sobre els efectes de relacions en parelles formades per persones del mateix sexe.

Les principals qüestions plantejades en famílies no matrimonials s'han limitat, per tant, a les relacions entre els membres de la parella i són:

a) *El reconeixement de la pensió de viduïtat.* El Tribunal Constitucional ha reiterat la negativa al reconeixement del dret a obtenir pensions de viduïtat a una persona que havia viscut amb una altra sense estar casada. Aquesta solució negativa s'ha aplicat quan un dels membres de la parella i, més concretament, el que havia estat cotitzant a la seguretat social, ha mort després de la vigència de la llei 30/1981, que introduí el divorci.⁶

b) *El dret de subrogació arrendatícia.* A diferència de l'anterior jurisprudència, tres sentències del Tribunal Constitucional han reconegut al convivent no casat la subrogació en el dret a continuar gaudint de l'arrendament de l'habitatge, del qual era titular la seva parella, en morir el titular del contracte.⁷ Ara bé, no ens enganyem, la raó de la protecció es troba també, però bàsicament, en el dret a un habitatge digne, reconegut també en l'art. 47 CE.

En les seves decisions, el Tribunal

Constitucional parteix d'alguns principis que cal tenir en compte:

1r. No són equiparables matrimoni i convivència de fet.

2n. Això anterior no implica que la convivència no pugui provocar efectes jurídics: això no està prohibit en la Constitució, però requereix un desenvolupament legislatiu per part dels parlaments competents.

3r. En tot cas, s'ha de protegir l'interès familiar i aquelles decisions judicials que el lesionin són contràries al dret fonamental a la tutela judicial efectiva i, per tant, són nul·les.⁸

(3) Sobre la protecció constitucional de la família, vegeu BESSONE. Rapporti etico-sociali a Commentario della Costituzione a cura di G. Brauca, comentari a l'art 29 Cost italiana. Bologna-Roma, 1976, in totum. Pel que fa al dret espanyol, vegeu ROCA TRIAS. "Familia, familias y derecho de familia" Anuario de Derecho civil. 1990, p. 1055 i s

(4) Vegeu els arts 108.3 C.c. i 19 de la llei catalana 7/1991, de 27 d'abril, de filiacions. Ambdues disposicions estableixen que tant la filiació matrimonial, com la no matrimonial produeixen els mateixos efectes i aquest són el dret a portar els cognoms dels pares, l'obligació d'aquest d'alimentar i prestar assistència de qualsevol tipus als seus fills i el dret dels fills a succeir els progenitors a través de la llegítima.

(5) ROCA TRIAS, a MONTES, coord. i altres. Derecho de familia. València, 1991, p. 26

(6) Vegeu les SSTC 184/1990, 29/1991, 30/1991, 31/1991, 35/1991, 38/1991 i 66/1994. En totes aquestes sentències l'argument invocat pel Tribunal Constitucional per negar que fos contrari a la Constitució la disposició de la ley general de la Seguretat Social que solament admet la pensió de viduïtat entre persones casades és que no es pot equiparar la convivència de fet a la matrimonial i, per tant, no es vulnera el principi d'igualtat. Això amb independència que la llei pugui establir un sistema igual o específic per a parelles de fet. Vegeu BLANCO PEREZ RUBIO. Parejas no casadas y pensión de viudedad. Madrid, 1992.

(7) Vegeu les SSTC 222/1992, 6/1993 i 47/1993

(8) Com va succeir en la STC 135/1986

Les bases de la regulació legal.

El concepte de família és variable i depèn dels valors socials presents en un determinat moment en una determinada societat.⁹ Aquesta afirmació portarà a un principi important: qualsevol regulació de les relacions entre els individus que formen un grup familiar, assenyalant-ne els respectius drets i deures, està relacionada o deriva del concepte previ que el legislador, estatal o autonòmic, tingui sobre el nivell de reconeixement dels drets fonamentals dels individus que formen aquest grup i si aquests han de ser o no preferents a l'interès familiar. O bé si aquest interès familiar ha d'adaptar-se als drets fonamentals. L'assoliment d'un major grau de llibertat implica que el legislador consideri la família com a unitat bàsica destinada a facilitar el desenvolupament de la personalitat dels individus que la formen i que rebutgi la idea de la protecció de la família per ella mateixa, com a entitat dotada d'independència i autonomia respecte dels seus membres.

Partint d'aquesta base, les successives reformes introduïdes en el Codi civil i en la legislació catalana des de 1978, estan basades en les següents línies generals:

1a. El concepte metajurídic i social de família present en la societat espanyola.

2a. Progressiu reconeixement als individus d'un àmbit de llibertat, d'actuació cada cop més creixent.

3a. Preferència dels drets fonamentals dels individus sobre el grup familiar.

A diferència de l'estructura social

considerada en el Codi civil fins al 1981, aquest concepte metajurídic configura una situació familiar que proporciona alguns elements previstos en les reformes. Així,

1r. L'educació dels fills no es fa en l'interior de la llar, sinó en centres especialitzats.

2n. Les unitats domèstiques són unitats de consum i no de producció. Per tant, el règim de béns del matrimoni ja no s'ha de centrar de forma bàsica en la distribució de la propietat dels adquirits durant el matrimoni, sinó en la manera d'afrontar les càrregues que el matrimoni genera.¹⁰

3r. Existeix una tendència a la igualació del nivell de vida entre diferents estrats socials, segurament per l'accés al mercat de treball de col·lectius que abans no hi accedien.

4t. Una part molt important dels ingressos familiars es canalitza a l'adquisició d'un habitatge, que moltes vegades es converteix en l'únic bé familiar. Per aquesta raó prenen importància les normes sobre règim primari.

5è. Apareixen noves formes de família no tradicionals: parelles convivents sense matrimoni, famílies monoparentals, parelles homosexuals, etc. que si bé encara afecten sectors petits de població, presenten unes reivindicacions, si més no, dignes de ser tingudes en compte.

Per tant, els principis constitucionals d'igualtat i de protecció dels menors es tradueixen en una sèrie de principis tècnics o de línies de política legislativa que determinen la regulació actual, és a

dir, l'efectivitat dels drets fonamentals esmentats.

Les línies de la política legislativa i les normes de dret de família.

Per tal de donar una perspectiva àmplia de l'actual regulació, s'estudien aquí els trets generals de les normes de dret de família, evidentment en una visió sintètica.¹¹

1r. Desaparició de l'antic principi d'unitat familiar. Com a efecte de la igualtat entre els cònjuges, establert a l'art 32 CE, desapareix l'antic principi d'unitat familiar, segons el qual tots els membres d'una família, cònjuges i fills, havien de tenir la mateixa nacionalitat i veïnatge civil. Aquest principi feia que s'imposés la nacionalitat espanyola a la dona i els fills, independentment de la seva voluntat d'adquirir-la, quan el marit esdevenia espanyol. El més important és el respecte al principi d'igualtat i, per tant,

a) La nacionalitat i el veïnatge civil no s'adquireixen de forma automàtica per part del cònjuge i dels fills de l'es-

(9) Així opina també DIEZ PICAZO a *Família y Derecho*. Madrid, 1984, p.37-40

(10) Això, però, es discuteix en relació al consum i prestació de serveis en l'interior del grup familiar. Vegeu Angeles DURAN. "La conceptualización del trabajo en la sociedad contemporánea". *Revista de economía y sociología del trabajo*. Núm 13-14/septiembre-diciembre 91, p.12 i s.

(11) Per a una visió pormenoritzada de la regulació sobre família és recomanable la lectura d'un dels manuals més en ús i bàsic de MONTES, coord. *Derecho de familia*. cit. LACRUZ, SANCHE, LUNA, RIVERO, RAMS. *Elementos de Derecho civil, IV. Derecho de familia*. 3.ª ed. Barcelona, 1989-90. I pel que fa al Dret civil de Catalunya, PUIG FERRIOL-ROCA TRIAS. *Instituciones del Derecho civil de Catalunya*. III. 4a ed. València, 1994.

tranger que adquireix la nacionalitat espanyola (arts. 21 i 22 C.c. pel que fa a la nacionalitat, i 14 i 15 C.c. referents al veïnatge civil).

b) L'enumeració dels drets i deures dels cònjuges respecta el principi d'igualtat: l'art 66 C.c. estableix que "el marit i la dona són iguals en drets i deures" i aquest principi presideix la regulació de les relacions personals en els arts 67-71 C.c.

c) Les relacions patrimonials entre cònjuges es regeixen també pel principi d'igualtat. D'aquesta forma, l'única limitació de la llibertat de pacte entre els consorts és la que impedeix pactar "qualquier estipulación limitativa de la igualdad que corresponde a cada cónyuge" (art. 1328 C.c.).

Aplicacions formals d'aquesta norma es troben en l'obligació d'ambdós cònjuges d'afrontar les càrregues matrimonials (arts. 1318, 1362 i 1438 C.c. i 8.3 CDCC); la possibilitat d'exercici de la potestat domèstica per ambdós cònjuges (arts. 1319 C.c. i 8.3 CDCC); l'obligació d'actuar conjuntament en l'administració i disposició dels béns que formen la societat conjugal (arts 1375 i s C.c.)¹²; l'obligació de concurrència del cònjuge no titular en els actes de disposició de l'habitatge conjugal (arts 1320 C.c. i 9 CDCC).

d) La dignificació del treball domèstic com a forma de contribució a les càrregues del matrimoni (arts 1438 C.c. i 8.3 CDCC). Aquesta dignificació dóna lloc a una compensació econòmica a l'extinció, per qualsevol causa, del règim

de separació de béns (art 1438 C.c.), i permet obtenir una major pensió en els casos de separació/divorci, si hi ha dret a demanar-la (art 97 C.c.). En el règim de separació de béns català, la dedicació exclusiva o preferent al treball domèstic dóna dret a una compensació econòmica, en els casos de separació/divorci, si aquesta dedicació ha perjudicat el cònjuge que l'ha dut a terme (art 23 CDCC).

2n. *Desaparició dels principis d'indisolubilitat del matrimoni*, amb l'admissió del divorci com a causa de dissolució (art. 85C.c.), independentment de la forma, civil o religiosa, en què el matrimoni s'hagi contret.

Resulta també important comprovar que les separacions admeten una àmplia llibertat dels cònjuges, que no es veuran obligats a al·legar l'existència d'una culpa concreta en la producció de la crisi matrimonial. El propi divorci està concebut en la llei com un sistema per solucionar aquestes crisis i no com un mitjà per castigar culpables i premiar innocents: la llista de les causes de divorci, l'accent de les quals es col·loca en la manca de convivència (art 86 C.c.) i les possibilitats ofertes en l'art 81 C.c. sobre la forma d'iniciar i desenvolupar els processos de separació i divorci, que permeten acords previs dels cònjuges, que seran homologats judicialment si no perjudiquen els drets i interessos dels propis cònjuges o dels fills, demostren que si bé no de manera directa, la nova regulació ofereix un sistema més adient a l'efectivitat del principi d'igualtat.

3r. *La recerca de sistemes neutres per solucionar el dissens*. La llei ha de proporcionar als particulars la possibilitat de solucionar els problemes de dissens que puguin tenir mitjançant el recurs a un sistema neutre, que no suposi la imposició de la solució propugnada per un d'ells. Aquest sistema requereix el recurs a un tercer que actuarà com a àrbitre. En els països amb una justícia més àgil, és el jutge qui decideix, per tal com no es pot obligar un dels consorts a sotmetre's a la decisió de l'altre, ja que una solució d'aquest tipus resulta absolutament contrària al principi d'igualtat constitucional.

D'acord amb aquesta línia legislativa, el Codi civil exigeix la intervenció del jutge en les següents situacions: quan els cònjuges no es posin d'acord sobre el lloc on s'ha de fixar el domicili conjugal, "resolverá el Juez, teniendo en cuenta el interés de la familia" (art 70 C.c.); si existeix desacord entre els titulars de la pàtria potestat, haurà de decidir el jutge, després d'escoltar els pares i el fill afectat si tingués judici suficient (art. 156.2 C.c.); quan la discrepància es produeixi entre progenitors separats o divorciats sobre l'exercici del dret de visita dels fills menors, decidirà el jutge, a petició del propi menor o de parents allegats (art 160.3 C.c.).

(12) A Catalunya, el règim típic dels matrimonis catalans en defecte de pacte és el de separació dels béns; en reconèixer masses independents de béns, que cada cònjuge administra personalment, no és possible imposar l'administració conjunta. Vegeu PUIG FERRIOL-ROCA TRIAS. *Instituciones del Dret civil de Catalunya*. III. cit p. 180 i s

Cal tenir en compte que la introducció d'aquest tipus de fórmules no autoritàries té sempre un límit: la protecció de l'interès de la família.

4t. *El principi del favor minori*. L'art 39 CE obliga els poders públics a assegurar la protecció dels menors.¹³ Si la llei admet que en els casos de discrepància intervingui el jutge, tenint en compte uns paràmetres oberts, això no succeeix sense uns límits; aquest es troben en la protecció de l'interès de la persona que haurà de patir les conseqüències de la decisió. Per aquesta raó, la llei obliga a actuar en interès del menor, obligació que afectarà no solament el jutge, sinó, evidentment, els pares, que són aquells que primàriament i bàsicament han d'actuar en benefici del menor; per tal com són titulars de la pàtria potestat, hauran de procurar també aquest interès. Així es dedueix de l'art 39 CE i de les disposicions del Codi civil que el desenvolupen en la regulació de la pàtria potestat. D'acord amb tot això,

a) En l'exercici de la pàtria potestat, els progenitors han d'actuar "siempre en beneficio de los hijos, de acuerdo con su personalidad" (art 154.2 C.c.); quan existeixi discrepància entre progenitors que obligui a l'actuació del jutge, aquest ha de tenir sempre present l'interès dels menors o incapacitats sotmesos a la pàtria potestat (arts 156.2, 158 i 160.3 C.c. i 15 llei catalana 39/1991).

b) En l'adopció, el jutge ha de tenir sempre en compte l'interès de l'adoptat, per decidir sobre la conveniència o no de donar en adopció un menor (arts. 176.1

C.c. i 21 de la llei catalana 37/1991).

c) En la tutela, l'art 209 C.c. estableix que el jutge "en cualquier estado del procedimiento, podrá, a instancia de parte o de oficio, adoptar las medidas necesarias para la adecuada protección del presunto incapaz o de su patrimonio".

d) La part més important de les normes relacionades amb l'interès dels fills i la protecció del menor es troba, evidentment, en la regulació dels efectes de la separació i el divorci. L'art. 90.2 C.c. estableix que el jutge no aprovarà el conveni regulador d'aquests efectes quan els acords de les parts "sean dañosos para los hijos", i el jutge pot proposar altres mesures més adequades (art. 91 C.c.). L'art 92.2 C.c. estableix també que les mesures judicials sobre la cura i l'educació dels fills seran adoptades en llur benefici, igual que en les mesures provisionals que s'hagin de prendre com a efecte de la interposició d'una demanda de nul·litat de matrimoni, separació i divorci, en les quals el jutge haurà de "determinar, en interés de los hijos, con cuál de los cónyuges han de quedar los sujetos a la patria potestad de ambos" (art. 103, 1a C.c.).

Conclusió

Cap legislació no és mai definitiva. I menys en l'àmbit del dret de família, on les tensions i les influències socials són més àgils. Per tant, l'actual normativa de dret privat, que he resumit fins ara, deixa oberts alguns interrogants.

1r. *¿Es pot limitar la normativa sobre família a regular els grups que es*

constitueixen d'acord amb les previsions legals? Ja hem vist els problemes que s'han plantejat davant del Tribunal Constitucional en relació a les parelles de fet. Però és que a més, el complex món de la família inclou una sèrie de situacions que requereixen una solució.

2n *¿Es que la protecció constitucional es limita a les parelles heterosexuals casades?* A més del problema de les parelles de fet, col·lectius d'homosexuals demanen, i en alguns països ho han aconseguit, una certa equiparació de la seva situació a la consideració de grup familiar, amb unes característiques pròpies. S'ha de tenir en compte que no es tracta de casar a ningú, sinó de dissenyar una política jurídica convenient, respectant els principis de llibertat i igualtat. Es poden adoptar mesures concretes i específiques que no cal que siguin equiparadores perquè, en tot cas, la situació no és la mateixa.

3r. En qualsevol cas, una política jurídica i social adequada ha de tenir com a límit el respecte dels drets fonamentals dels individus. La família serveix, fonamentalment, per a facilitar-ne el desenvolupament i permetre l'exercici dels drets individuals. Però també per facilitar la integració dels individus en el teixit social, allò que s'anomena socialització de les persones. Especialment en relació a la responsabilitat en la creació de ciutadans responsables i integrats, la família

(13) Vegeu EGEA, La protecció dels menors a Catalunya. Els diferents règims de protecció. Barcelona, 1989.

resulta un instrument indispensable. I les polítiques públiques ho han de tenir en compte.

En qualsevol cas, s'ha de partir de la transformació constant de la família, que es converteix en un canal de transmissió i propagació de conductes socials i deixan de ser un element restringit a l'àmbit privat per passar a tenir un alt interès social.

Annex

El Codi civil ha estat reformat per les següents lleis després de l'entrada en vigor de la Constitució, el 1978.

- LLei 11/1981, de 13 de maig, de modificació del Codi civil en matèria de filiació, pàtria potestat i règim econòmic del matrimoni.

- LLei 30/1981, de 7 de juliol, per la qual es modifica la regulació del matrimoni en el Codi civil i es determina el procediment a seguir en les causes de nul.litat, separació i divorci.

- LLei 13/1983, de 24 d'octubre, reguladora de la tutela.

- LLei 21/1987, d'11 de novembre, que modifica el sistema de l'adopció i introdueix la protecció de menors desemparats.

- LLei 11/1990, de 15 d'octubre, sobre aplicació del principi de no discriminació per raó de sexe.

La Compilació del Dret civil de Catalunya ha estat modificada en diverses ocasions des de 1978 per lleis del Parla-

ment de Catalunya. La primera modificació va tenir lloc en 1984, però amb posterioritat s'han promulgat les lleis següents, que deroguen i amplien els preceptes de l'esmentada Compilació.

- LLei 7/1991, de 27 d'abril, de filiacions.

- LLei 37/1991, de 30 de desembre, sobre mesures de protecció de menors desemparats i de l'adopció.

- LLei 39/1991, de 30 de desembre, de la tutela i institucions tutelars.

- LLei 8/1993, de 30 de setembre, de modificació de la Compilació en matèria de relacions patrimonials entre cònjuges.